

ILJA LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

SENOJI BALTŲ LEKSIKOGRAFIJA HANZOS PIRKLIŲ TARNYBOJE. RANKRAŠTINIŲ ŽODYNŲ PASKIRTIS BEI SUDARYMO LAIKAS

Old Baltic Lexicography in the Service of
Hansa Merchants. Purpose of Manuscript
Vocabularies and the Time of Compiling

ANOTACIJA

Straipsnyje formuojamas naujas požiūris į seniausius baltų kalbų leksikografinius paminklus: Elbingo žodyną ir vadinamąjį Simono Grūnavo žodynėlį. Abudu rankraštiniai šaltiniai siejami su utilitarine dvikalbe Hanzos leksikografijos tradicija ir nuodugniau gretinami su vadinamosiomis „Rusiškomis knygomis“, t. y. su vokiečių žemaičių–rusų kalbų žodynų bei pasikalbėjimų vadovėlių nuorašais, kuriuos praktinio kalbos mokymosi bei verslo sumetimais sudarinėjo jauno amžiaus hanziečiai *sprakelerere*. Prieinama prie išvados, kad vokiečių–prūsų kalbų žodynai bei pasikalbėjimai pasidarė aktualūs resp. buvo sukurti netrukus po to, kai Elbingui buvo suteiktos Liubeko teisės, o į naują rinką pasipelnyti atvyko vokiečių pirkliai ir kolonistai. Su Elbingu glaudžiai siejamas ir Elbingo žodynas, ir S. Grūnavo žodynėlis; Hanzos leksikografijos įtaka išvelgiama ir „Lenkų–jotvingių žodynėlyje“. Vertikalusis S. Grūnavo žodynėlio skaitymas leidžia rekonstruoti pirklių pasikalbėjimus, t. y. baltų kalbų tekstyne iki šiol neapčiuoptą funkcinį stilių – XIII a. vidurio–antrosios pusės vokiečių–prūsų pirklių sociolektą. Atitinkamų prielaidų leksikografijai formuoti lietuvių kalbos pagrindu XIII a. nebuvo (dėl ribotos Hanzos paplitimo geografijos).

ESMINIAI ŽODŽIAI: Hanzos leksikografija, Elbingo žodynas, Simono Grūnavo žodynėlis, pasikalbėjimų vadovėliai, vokiečių–prūsų pirklių sociolektas.

ANNOTATION

The article shapes a new approach towards the oldest lexicographic monuments of the Baltic languages: Elbing vocabulary and the so called Simon Grunau's vocabulary. Both manuscript sources are associated with Hanseatic utilitarian bilingual lexicographic tradition and are thoroughly compared with the so called "Russian books", i.e. transcripts of Low German-Russian vocabularies and phrase-books compiled by young Hansa men, the so called *sprakelerere*, for practical language learning and business purposes. A conclusion is made that German-Prussian vocabularies and phrase-books became relevant, i.e. they were compiled, soon after Elbing was granted Lübeck law and German merchants and colonists arrived at the new market to make profit. The Elbing vocabulary and Grunau's vocabulary are closely linked with Elbing; the influence of the Hanseatic lexicography is also seen in the Polish-Yotvingian vocabulary. The vertical reading of Grunau's vocabulary enables us to reconstruct the mercantile phrase-book, i.e. the functional style which has not yet been grasped in the Baltic corpus – the German-Prussian mercantile sociolect of the second half of the 13th century. There were no respective preconditions for the formation of lexicography on the basis of the Lithuanian language in the 13th century (due to the limited geography of the spread of Hansa merchants).

KEYWORDS: Hanseatic lexicography, Elbing vocabulary, Grunau's vocabulary, phrase-book, German-Prussian mercantile sociolect.

Lyginamasis žvilgsnis į senus rašytinius šaltinius parodo vieną skirtumą: viduramžių leksikografiniais paminklais disponuoja tik dalis baltų – prūsai bei „jotvingiai“¹. Kyla klausimas: kodėl jie nėra paliudyti tarp kitų baltų? Bazelio ir Kretos pėdsakai (Dini 2014: 331–332, 553–558) bus susiję su raštingais prūsais, kurie, (nu)rašydami knygas, kolofonų pozicijoje palikdavo atitinkamą žymę apie save ir nuorašų atsiradimo arba jų gyvavimo aplinkybes. Ar negalėjo tie patys išsilavinę žmonės prisidėti ir sudarant žodynus? Norint į šiuos klausimus atsakyti, būtina apibrėžti leksikografinių paminklų paskirtį, t. y. nustatyti, kokios priežastys nulėmė žodynų atsiradimą ir kam, kur, kuo jie buvo naudingi.

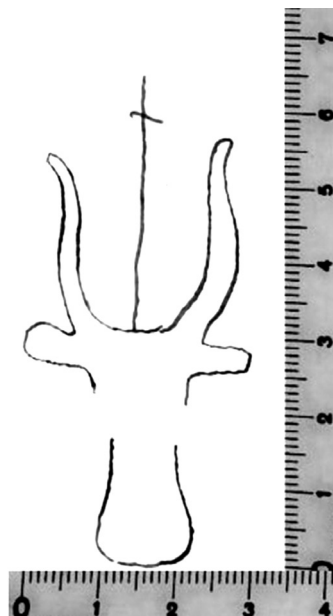
1.1. Seniausias ir didžiausias vokiečių–prūsų kalbų žodynas – vadinamasis *Elbinger Vokabular* (toliau žymimas santrumpa EŽ) – mūsų laikus pasiekė kaip dalis *Codex Neumannianus*, kuris iki Antrojo pasaulinio karo buvo saugomas Elbingo miesto bibliotekoje (sign. Q 84). Žodynas, ketvirtoji iš eilės kodekso dalis, buvo paskutinis; jį ir visą knygą vainikavo kolofonas, kuris glaudai

¹ Žodyno *Pogańske gwary z Narewu* (Zinkevičius 1985) parašymą linkstama kelti į „kryžiuočių laikus“. Jo jotvingiškumu abejojama (Schmid 1986; plačiau: Dini 2014: 304–307). Žodyne išvelgiama maišyta kalba, kurioje pastebima jidiš kalbos įtaka, baltų–ugrofinų izoglosos (Chelimskij 1985; Орел, Хелимский 1987; Orël 1986), rytų baltų bei prūsų kalbų leksinių išteklių kompiliacija.

informavo apie žodyno nuorašo ir viso kodekso kūrėją: *Explicit per manus Petri Holc || wefcher De maienburg* (185 p.). Skriptoriaus antroponimas ir nurašymo klaidos, kurių pasitaiko prūsiškoje žodyno dalyje, rodo, jog iš Mayenburgo² kilęs Petras Holcwescheris tikriausiai buvo vokietis. Iki šiol nepagrįstas lieka plačiai paplitęs teiginys, jog patį žodyną, t. y. P. Holcwescherio perrašytą protografą, sudarė vokiečių ordino vienuolis. Autorystės klausimas tiesiogiai priklauso nuo leksikografinio paminklo rūšies resp. žodyno paskirties problemos, kuri iki šiol lieka neišspręsta. Be šios problemos išsamaus aptarimo kalbos apie vienuolį ar kitą socialinį statusą turintį asmenį yra pernelyg ankstyvos.

Manoma, jog rankraštinę knygą P. Holcwescheris nurašė XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje. Tiksliau datuoti ateityje bus paranku atsižvelgiant į Heinricho Niewöhnerio 1912 m. perpieštą vandens ženklą³, kurio datavimas kol kas yra keblus. Jis pasižymi specifiniu bruožu – apatinės pailgo jaučio snukio dalies (jaučio nasrų) apvaliu paplatinimu, kuris apsunkina priskyrimą prie šiuo metu žinomų tiksliai datuotų vandens ženklų variantų ir jų tipų. Gerhardo Piccardo kolekcijos dalyje „Ochsenkopf – Ohne Gesichtsmerkmale – Darüber Stange – Darüber Kreuz – Einkonturiges Kreuz“ yra pora atvaizdų, kuriuos iš tolo ir tik sąlygiškai galima lyginti su Elbingo kodekse buvusiu vandens ženklu. Jie (Nr. 56698–56700, 56695) datuojami 1427, 1433, 1435 ir 1464 metais. Šiek tiek panašus vandens ženklas (su tam tikru jaučio nasrų apvalaus išplatinimo požymiu, tačiau ir su akimis bei žvaigžde tarp panašiai užlenktų ragų), datuojamas 1434 m., figūruoja Nikolajaus Lichačevo veikalė – Nr. 511 (plg. dar 1427 m. vandens ženklą Nr. 541: Лихачев I 43, 46; III LXXXVIII). Turint omenyje laipsnišką aptariamą vandens ženklo tipo raidą, Elbingo kodekso popieriaus gamybą būtų prasminga „pajauninti“. Atrodo, kad kodeksas galėjo būti sukurtas XV a. antrąjį ketvirtį arba net XV a. viduryje.

1.2. P. Holcwescheris nurašė rinkinį, kuriame dominavo teisinio pobūdžio raštai. Iš pradžių jis nukopijavo Elbingui suteiktą „Liubeko teisę“ – *Lübisches*

² Interpretuojant lytį *maienburg* daroma niekuo nepagrįsta ir nereikalinga konjektūra: *Marienburg*.

³ H. Niewöhnerio 1912 m. aprašas yra prieinamas duomenų bazėje *Handschriftencensus*: http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/Elbing_700330290000.html.

Recht für Elbing (1–100 p.)⁴. Antrąjį skriptorius nurašė prūsų teisyną – *Preussisches Recht* (100–120 p.)⁵. Toliau lenkų teisyną – *Polnisches Recht* (120–168 p.)⁶ ir pagaliau vokiečių–prūsų kalbų žodyną (169–185 p.). Aiškiai matomas polinkis į teisinius dalykus buvo pastebėtas XVI a. Tada raudonu rašalu priešlapyje buvo įrašyta bendra antraštė *Buch darihn der Lübeschen Rechte beschriben* [...], taip pat iškalbinga sentencija *Fiat justitia & pereat mūd[us]* („telaimi teisėtumas ir težūna [nors ir žūtų] visas pasaulis“). Nurašytų šaltinių kombinacija pirmiesiems kodekso tyrėjams davė pagrindo manyti, jog civilinės teisės sąvadu naudojosi aukštas Elbinge reziduojantis ordino valdininkas – komtūras, kuriam buvo pavaldūs Elbingo miestiečiai ir visi vietiniai, t. y. tos komtūrijos prūsai, vokiečiai bei lenkai. Šios nuomonės laikėsi Ferdinandas Neumannas ir Edvinas Volckmannas (Volckmann 1869: 4). Vėliau praktinę teisinę paskirtį (*für den practischen rechtsgebrauch*) svarstė Adalbertas Bezenbergeris bei Reinholdas Trautmannas (Bezenberger 1874: 1225; Trautmann 1910: XXIV–XXV).

Dėl deklaruojamos teisinės žodyno paskirties suabejojo James'as Marchandas (Marchand 1970: 112). Iš tiesų tariamoji teisinė funkcija prastai dera su vokiečių–prūsų kalbų sąvokų žodynu. Iš vienos pusės, jame trūksta „specializuotos“, t. y. teisinio pobūdžio, leksikos, iš kitos – yra daug tokių žodžių (ir ištisu skyrių), kuriuos semantiškai sunku sieti su teisiniais dalykais (pirtys, vabalai, žvaigždynas ir pan.). Šiuolaikišką, t. y. žiūrėdamas per moderniųjų laikų prizmę, sprendimą sugalvojo Wolframas Euleris, pagal kurį žodynas savo funkcija atitinka turistų pasikalbėjimų knygutės (Euler 1988: 9). Kaip „trumpą pasikalbėjimų vadovėlį“ (*kurzer Sprachführer*), palengvinantį bendravimą su prūsais įvairiomis buitinėmis temomis, žodyną interpretavo ir Friedrichas Benninghovenas: „Einem Deutschen die Möglichkeit zu geben, sich mit der prußischen Landbevölkerung schnell über die Begriffe des täglichen Lebens zu verständigen“ (Benninghoven 1990: 106).

2003 m. Ralfas Päsleris išleido išsamią studiją *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung*, kurioje nemažai

⁴ Prieš pagrindinį šaltinio tekstą perrašytojas pateikė išsamų registrą su raudona antrašte: „Das ist das lubichs recht vnd der sack“ (1 p.). Registro pradžia čia pat, 1 p., buvo išskirta inicija: „Das erste ist von echtischaft I [...]“. Registro ekscipitas yra 11 p.: „Der von sinnen ist Komen CCXXXI-IX“. Po registro 11–13 p. pateikta lotyniška pratarmė. Pats šaltinis prasidėjo 13 p.: „Von echteschaft. Wo eyn man sinen son adir sine tócht'vs gebet [...]“; pasibaigė 100 p. žodžiais: „[...] dij en mogen Keyn gut weg gebin daz ist stete sie vnd daz is ymant gewere sie amen“.

⁵ Spalvotą antraštę ir teksto pradžią „Von wunden bewysunge. Ca[pitulu]m 1. Eyn man der do gewundt wirt sal syne wunden bewisen dem Kemerer [...]“ (100 p.) bei teksto pabaigą: „[...] wer dy sune bricht der ist des geldes bestandn“ – 120 p.

⁶ Šio šaltinio pradžioje, 120–123 p., buvo pateikta eiliuota pratarmė.

dėmesio skyrė Elbingo kodeksui. Remdamasis gausia Centrinės ir Vakarų Europos bibliotekose, archyvuose bei muziejuose saugoma medžiaga, tyrėjas pasiūlė įdomių naujų įžvalgų. Nesutikdamas su deklaruojama kodekso teisine prigimtimi, R. Päsleris apčiuopia kitokią rankraščio funkciją. Leksikografinis kūrinys, jo manymu, tenkino edukacijos poreikius: „Daher ist es unwahrscheinlich, dass ein Deutscher es mit sich führte, um sich mit dessen Hilfe mit einheimischen Prußen verständigen zu können. Zielsprache ist nicht das Prußische, sondern das Deutsche. Der Pruße lernt die deutsche Sprache und mit ihr lernt er das christlich geprägte Weltbild der Kolonialherren kennen. Letzteres erschließt sich dem Lernenden, also einem Schüler, aber erst durch erklärende Zusätze eines Lehrers. Die Funktion des Vokabulars ist somit im Umkreis des Sprachunterrichts zu suchen, also im Umkreis von Ausbildung und Schule“ (Päsler 2003: 307).

Savo mintis mokslininkas bando pagrįsti tipologiniu gretinimu su kitais žinomais Rytų Prūsijos kilmės leksikografiniais darbais (pavyzdžiui, su XV a. lotynų–vokiečių kalbų žodynu, kurį jis žymi santrumpa *Königsberg, SUB: 901* – Päsler 2003: 213, 304, 306) bei išsamesne žodyną sudarančių teminių skyrių analize. Pastaruosius jis išvardija atskiroje lentelėje *Wortgruppen des ‚Elbinger Vokabulars‘* (Päsler 2003: 305–306):

Lfd. Nr.	1. Wort d. Gruppe	Vokabel-Nr.	Anzahl ders.	Charakteristik der Gruppe
1	<i>Got</i>	1–11	11	Himmel(sgewölbe)
2	<i>Jor</i>	12–23	12	Jahreszeiten und Wochentage
3	<i>Erde</i>	24–32	9	die vier Elemente
4	<i>Vüer</i>	33–44	12	
5	<i>Luft</i>	45–58	14	
6	<i>Wasser</i>	59–66	8	
7	<i>Mensch</i>	67–168	102	der Mensch vom Scheitel bis zur Sohle
8	<i>Vater</i>	169–192	24	Verwandtschaftsbezeichnungen
9	<i>Hüs</i>	193–235	43	Haus und
10	<i>Ackerman</i>	236–293	58	Hof
11	<i>Wayn</i>	294–315	22	Wagen
12	<i>Möle</i>	316–328	9	Mühle
13	<i>Becker</i>	329–346	18	Bäcker
14	<i>Garbreter</i>	347–381	35	Garkoch
15	<i>Kreczem</i>	382–403	22	Schankwirtschaft
16	<i>Herre</i>	404–428	25	Rangordnung der weltlichen Freien; Kriegswesen
17	<i>Ros</i>	429–439	11	Pferde
18	<i>Seteler</i>	440–453	14	Satterhandwerk
19	<i>Weber</i>	454–472	19	Weberhandwerk
20	<i>Schreter</i>	473–495	23	Schneiderhandwerk

Lfd. Nr.	1. Wort d. Gruppe	Vokabel-Nr.	Anzahl ders.	Charakteristik der Gruppe
21	<i>Schwert</i>	496–512	17	Schuhmacherhandwerk
22	<i>Smyt</i>	513–549	37	Schmiedehandwerk
23	<i>Beder</i>	550–559	10	Baderhandwerk
24	<i>Vysch</i>	560–585	26	Fische
25	<i>Walt</i>	586–646	61	Wald
26	<i>Tyer</i>	647–670	24	Tiere
27	<i>Varre</i>	671–686	16	Vieh
28	<i>Milch</i>	687–695	9	Milch und deren Produkte
29	<i>Joger</i>	696–705	10	Jagd
30	<i>Vogel</i>	706–773	68	Vogelnamen
31	<i>Slange</i>	774–791	18	Schlangen, Würmer und Insekten
32	<i>Werld</i>	792–802	11	„Die Welt, in der wir leben“

Tyrėjas linkęs įžvelgti tam tikrą teminių grupių pateikimo dėsningumą – subtilią „schema“ (*einzelnen Gruppen einem bestimmten Schema folgen*): „Die Sachgruppen geben ein Abbild des Kosmos, in dessen himmlischer, zeitlicher und weltlicher Einteilung, also eine grobe Skizze des Weltbildes der christlichen deutschen Einwanderer, dessen Schwerpunkt auf den Bezeichnungen für die direkte Lebenswelt liegt (Gruppe 7–31); die Gruppen 1–6 bieten den kosmologischen Überbau, ergänzt durch Gruppe 32, in der mit den Begriffen *Werld*, *Lant*, *Kristenheit*, *Heidenschaft*, *Stat* und *Dorf* verallgemeinernde Bezeichnungen für Formen des Zusammenlebens in absteigender Folge geliefert werden. Davon lassen sich *Lant*, *Stat* und *Dorf* ohne weiteres mit dem Recht in Verbindung bringen, denn sie weisen eine Verfassung auf, sind juristisch definiert. Ebenso weisen die Begriffe *Kristenheit* und *Heidenschaft* eine juristisch-kanonistische Konnotation – zumal im Preußenland – auf. Und Gruppe 16 zeigt mit den Vokabeln *König*, *Ritter*, *Leman* (Lehensmann), *Vrier*, *Gebuer* eine soziale Rangfolge auf, die juristisch durchaus von Belang ist“ (Päsler 2003: 237).

Žodyno funkcionavimą susiejęs su „mokykline sfera“ tyrėjas teigia, kad toks bendro resp. nespecializuoto (t. y. ne siaurai teisinio) pobūdžio leksikografinis kūrinys galėjo atsirasti Heilsberge arba Frauenburge. Vyskupo rezidencijoje Heilsberge prūsų mokykla, jo teigimu, veikė nuo XIV a. vidurio, o šešiolika Frauenburgo katedros (*Ecclesia Warmiensis*) kanauninkų savo namuose turėjo išlaikyti ir auklėti po vieną jaunuolį prūšą⁷. R. Päsleris taip pat pastebi, jog toks

⁷ Tyrėjas Päsleris (2003: 237) cituoja Klausą Neitmanną: „Auch jeder der sechzehn Domherren des ermländischen Domkapitels zu Frauenburg hatte einen Jungen prußischer Zunge in seinem Hause zu unterhalten und ihn für die spätere Seelsorge unter seinem Volke zu erziehen. Den Unterricht erhielten die Jungen an der dortigen Kathedralschule. Einige Stammprußen sind im 14.

žodynas galėjo būti reikalingas ir Marienburge, kur, pasak jo, taip pat prūsų studijuota.

Dėl Elbingo kodekso sudarymo vietos tyrėjas dvejoja. P. Holcwescheris savo darbą galėjo atlikti Elbinge – *für den Elbinger Deutschordenskonvent*. Kita vertus, autorius neatmeta galimybės, jog „privalomų“ šaltinių kompiliavimas bei jų savotiškas archyvavimas įvyko Marienburge: „Die Handschrift würde sich dann in die Bestrebungen zur Verwaltungsreform einordnen lassen und als eine Art „Belegexemplar“ verschiedener Texte in der Marienburg „gelagert“ worden sein; nach Elbing wäre die Handschrift womöglich nach Aufgabe der Marienburg gekommen“ (Päsler 2003: 237). Bet kokių atveju kodekso sudarymą tyrėjas, pagal seniai susiklosčiusią tradiciją, tvirtai sieja su Vokiečių ordino administravimo tikslais: „In beiden Fällen jedoch wäre die Handschrift für Verwaltungszwecke des Deutschen Ordens hergestellt worden“ (Päsler 2003: 237).

1.3. Pastarasis plačiai paplitęs teiginys atrodo pernelyg kategoriškas ir ribojantis. Ar tikrai rinkinio funkcionavimą galima motyvuoti tik oficialiu vokiečių ordino administravimu? Ar tikrai protografo sudėtyje *teisynų niekaip negalima suderinti su žodynu*? Mums atrodo, kad tokia galimybė egzistuoja.

Reikėtų turėti omenyje, kad visi trys į Elbingo kodeksą įtraukti teisių sąvadai nuodugniai reglamentavo ekonominius santykius, o ypatingas dėmesys juose buvo skiriamas prekybos klausimams. Iš esmės tai yra prekybos teisynai, kurie ilgainiui – ypatingai „Liubeko teisė“ – užtikrino dinamišką Baltijos regiono miestų praturtėjimą ir raidą. Taigi, į skirtingus administracinius vienetus (Pamedę, Elbingą, „Lenkų teisė“ valdomą teritoriją) nukreipti teisynai buvo reikalingi ne tik komturui, prokuratoriams ir keliems kitiems „administratoriams“, bet ir galingai Hanzos sąjungai atstovaujantiems pirkliams. Be tokių šaltinių vargu ar jie galėjo sėkmingai užsiimti savo veikla. Tačiau pirkliams verslo reikalams buvo reikalingi ir kiti rašytiniai šaltiniai, tarp kurių buvo ir pagalbinių lingvistinių priemonių, palengvinančių komunikaciją resp. derybas su nobiliais, amatininkais, valstiečiais, turgininkais, palydovais ir kitais vokiškai menkai ar išvis dar nekalbančiais vietiniais gyventojais.

Svarbu pabrėžti, kad tai nėra vien teorinė galimybė. Hanzos regione yra paliudytų prekybiniais poreikiais sudarytų leksikografijos darbų. Įdomiausių ir artimiausių tokių lingvistinių šaltinių lizdą sudaro vadinamosios „Rusiškos knygos“ (*Einn Russisch Buch; Ein Rusch Boeck*; acc. sg. *рускѣю книгю* – *rusche boek*). Rusų–vokiečių kalbų žodynėliai ir pasikalbėjimai, kažkada Naugardo faktorijoje realizuojami „Hanzos vokiečių žemaičių kalba“ (apie sąvokas *Hansesprache* arba *Lübecker Ausgleichssprache* žr. Sanders 1982; Peters 1973), yra

und 15. Jahrhundert in ihrer erfolgreichen Laufbahn bis auf die Bischofsstühle von Samland und Pomesanien gelangt“ (žr. Neitmann 1996: 64).

svarbūs nagrinėjant atitinkamą „Prūsišką knygą“, t. y. Elbingo žodyną, nes žanriniu požiūriu paaiškina šio leksikografinio darbo kilmę, jo sandarą bei paskirtį (t. y. tipologinį ryšį). Prie mums rūpimų „Rusiškų knygų“ dar grįšime, bet iš pradžių pažiūrėsime, iš kurio šaltinio Elbingo žodynas buvo ir yra kildinamas iki šiol.

1.4. Elbingo vokiečių–prūsų kalbų žodynas tradiciškai siejamas su viduramžiais paplitusiu vokiečių–lotynų kalbų žodynėliu (Mažiulis 1966: 28), tačiau tokios kalbinės sandaros žodynų Prūsijoje ir kitur išvis nėra paliudyta. Yra žinomi lotynų–vokiečių kalbų žodynų nuorašai (Päsler 2003: 213), bet jų paskirtis visai kitoniška. Jais buvo naudojamos mokantis lotynų kalbos leksikos. Taip mokiniai sėkmingai įžengdavo per „atviras duris kalboms ir visiems mokslams“ (J. A. Comenius: *Janua linguarum reserata sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium = Dwęre Jazyků odevřeně To aešt Krátký a snadný způsobil kteréhokolí Gažyka /fspoļu y s začatky wšfech vměňj swobodných / pochopenj*). Atvirakščiai orientuoti (iš vokiečių į lotynų kalbą) žodynai aptariamuoju laikotarpiu neturėjo prasmės (vartotojų), dėl to jų hipotetinis egzistavimas, apie kurį savo laiku svarstė Waltheris Ziesemeris (Ziesemer 1920: 139–140), kelia daug abejonų. Teoriškai įmanoma svarstyti alternatyvų modelį, kad vokiečių–prūsų kalbų žodyno sudarytojas iš mokyklinio žodyno pašalino lotynų kalbos registro lemas, o vietoje jų pasinaudojo vokiškais atitikmenimis:

... ⇒ dvik. graikų–lotynų kalbų žodynas ⇒ ~~lotynų~~–vokiečių kalbų žodynas
 ↓
 vokiečių–prūsų kalbų žodynas

Nurodytos žodynų tarpusavio santykių schemos laikosi Rolando Ferri, kuris tapo pirmu tyrėju, apsiėmusiu deklaruojamą ryšį pagrįsti tekstologiškai (Ferri 2018). Elbingo žodyną jis nuodugniai gretina su XIV a. pabaigos lotynų–vokiečių žemaičių *Liber ordinis rerum*, kurį spaudai parengė ir 1983 m. Tübingene išleido Peteris Schmittas. Italų mokslininkas įžvelgia „didelį artumą“ (*significant closeness*) tarp teminių skyrių ir pamatinių žodžių, kurie tampa pavienių teminių laukų identifikatoriais (Ferri 2018: 129–130). Gretinimas jam davė tokį rezultatą:

<i>Liber ordinis rerum</i>	<i>Elbing vocabulary</i>
1. De deo et sanctis	1. (1) Got Deywis
2. De mundo celo et stellis	2. (12) Jor Mettan
3. De tempore (annus jar)	3. (24) Erde Same
4. De igne (=EV4)	4. (33) Vüer Panno
5. De aere (=EV5)	5. (45) Luft Wins

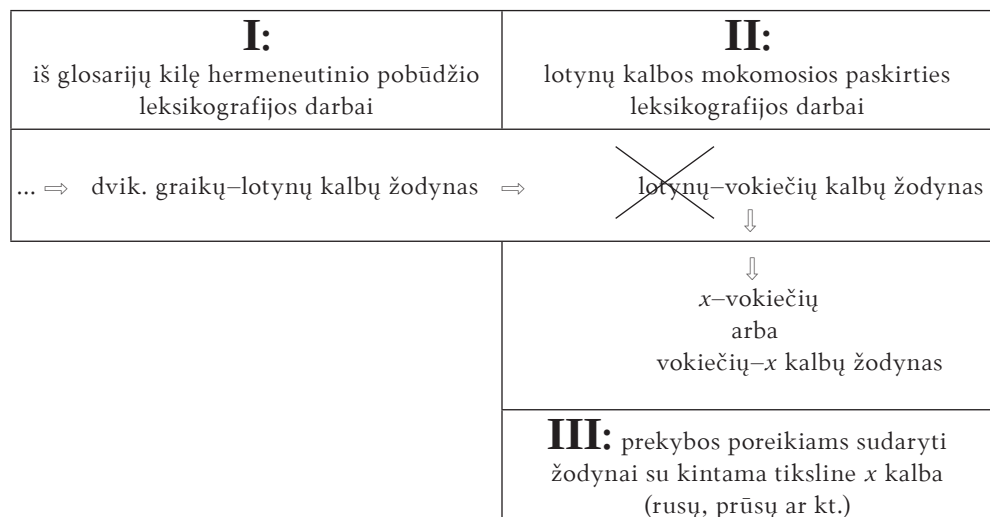
<i>Liber ordinis rerum</i>	<i>Elbing vocabulary</i>
6. De aquis (=EV6)	6. (59) Wasser Wundan
7. De terra (=EV3) De montibus (=EV26)	7. (67) Mensch Smonenawi(n)s
8. De distincione et locis nemorum	8. (169) Vater Towis
9. De uuis inter terras De aedificiis (=EV9)	9. (193) Hüs Buttan
10. De cognationibus hominis	10. (236) Ackerman Artoys
11. De officialibus (=EV16)	11. (294). Wayn Abasus
12. De his qui presunt victui (agrestis ackerman, venator jeger)	12. (316) Möle Malunis
13. De panium preparatoribus (mola mol; fornarius becker) (=EV 12, EV E13)	13. (329) <u>Becker</u> Peccore
14. De cibariorum preparatione (cocus koch)	14. (347) Garbreter Aubirgo
15. De diuersis generibus ciborum (lac milch)	15. (382) Kretzem Karczemo (384 <u>malcz</u> Piwamaltan)
16. De diuersis generibus potuum (brasiator melczer, brasium malcz)	16. (404) Herre Rikis
17. De artificibus pro vestitu (textor weber)	17. (429) Ros Russis
18. De praepparatoribus uestium (sartor schrader)	18. (440) <u>Seteler</u> Balgninix
19. De preparatoribus corei (sutor schowort)	19. (454) <u>Weber</u> Tuckoris
20. De artificibus pro edificiiis	20. (473) <u>Schroter</u> Scrutele
21. De instrumentis ad commutationes rerum necessariis (=EV 11, 17, 18) (sellator satlär)	21. (496) <u>Schuwert</u> Schuwikis
22. De emundatoribus (balneator, bader)	22. (513) Smyt Wutris
23. De brutis et eorum generibus (=EV26)	23. (550) Beder Stubonikis
24. De incommestibilibus domesticis (=EV17)	24. (560) Vysch Suckis
25. De feris (=EV26)	25. (586) Walt Median
26. De speciebus avium (=EV30)	26. (647) Tyer Alue
27. De piscibus (=EV24)	27. (671) Varre Lonix
28. De vermibus venenosis (=EV31)	28. (687) Milch Dadan
29. De partibus animalium (=EV7)	29. (696) Jeger Medies
	30. (706) Vogel Pepelis
	31. (774) Slange Angis
	32. (792) Werld Swetan

Turinio ir sandaros panašumą atskleidžianti lentelė turi savo specifikos, kurios tyrėjas korektiškai nepamiršta akcentuoti. Autorius pripažįsta, jog *Liber ordinis rerum* yra daug stambesnis leksikografijos kūrinys. P. Schmitto publikacijoje jis susideda net iš 250 skyrių, o tai sunkiai koreliuoja su Elbingo žodyno teminiais blokais, kurių yra tik 32 (Ferri 2018: 127–128). Kairėje pateiktos lotyniškų pavadinimų ištraukos ir skyrių tęstinis numeravimas, kuris vizualiai gali suponuoti daug glaudesnę gretinamų paminklų ryšį, yra sąlygiškas dalykas: „I have subsumed different subchapters of the **LOR** [*Liber ordinis rerum* – I. L.] under the same heading in cases in which different chapters were clearly expansions of the preceding and more general one, like, e.g. *De artificibus pro vestitu*, *De diversis materiebus pannorum*, *De preparatoribus vestium et vestibus*, *De partibus vestimentorum*, *De ornamentis*, *De pannis ad ornatum spectantibus*, which I have subsumed under only just one title, *de artificibus pro vestitu*; this implies that the numbers I have written next to each ‘chapter’ do not designate the order of the same chapter in the MSS of **LOR**, but are intended only to facilitate comparison with the *EV* [*Elbing Vocabulary* – I. L.], which I think is significant in many regards. In addition, the *Liber* includes several grammatical chapters, which adds up to the total of 250 in Schmitt’s edition. I have added (in bold), in the left column, after the title of each chapter, some Latin–German entries which have a correspondent in the right column“ (Ferri 2018: 127–128).

Galų gale R. Ferri prieina prie atsargių išvadų, kurios pastebėtas struktūros ir turinio paraleles kildina iš senos ir bendros (universalios) leksikografinės tradicijos kontinuumo: „**EV** mirrors closely the sequence of chapters found in **LOR**, in turn inherited from the arrangement of all such lists and most other classified glossaries from antiquity onwards. First come the words for ‘God’ (the various deities of classical mythology in the ancient glossaries), the sky, the weather, and the four elements. Then comes the human world: the human anatomy, kinship, bondage and other relationship terms describing social relationships. The next group includes nouns for human activities, first the agriculture, then manufacturing (weaving, shoemaking, working textiles). The last section is devoted to animals and plants. Medieval glossography and encyclopedic writers had inherited this preordained structure from antiquity: bilingual Greek–Latin glossaries always follow this macrostructural pattern: the gods and heavens, the human body and the human nature, human activities including the production of food and drink, agriculture, animals, plants“ (Ferri 2018: 130–131). Apie potencialiai galimą tiesioginį ryšį tarp *Liber ordinis rerum* ir Elbingo žodyno tyrėjas kalba labai atsargiai: „The **EV** follows one such pre-existing template, close to what we have in the *LOR*, which I have chosen as a term for comparison because in terms of language (Niederdeutsch), geographical distribution and date may

have been close to what the authors of the *EV* used as a model for their collection and registration of Prussian data“ (Ferri 2018: 127).

Su tokiu atsargumu (*may have been close*) prasminga sutikti, kadangi tarp lotynų–vokiečių ir vokiečių–prūsų kalbų žodynų įmanoma apčiuopti bent vieną pereinamąją grandį, o būtent – prekybinės paskirties vokiečių–*x* arba *x*–vokiečių kalbų žodyną, kuriam atstovauja jau minėti rusų–vokiečių kalbų leksikografiniai darbai. Tarpusavio žodynų santykį galima vaizduoti tokia seka:

Romėniški skaičiai žymi funkcinį postūmį tarp leksikografinių šaltinių: nuo hermeneutikos ir edukacijos link pragmatinio, pilną užtikrinančio leksikografijos pritaikymo. Procesą lydi neišvengiama struktūrinė kaita. Būtent dėl bipolarinės kalbinės sąrangos patrauklią R. Päslerio hipotezę apie Elbingo žodyno edukacinę paskirtį ir mokyklinę jo vartojimo sferą reikia vertinti kritiškai. Jeigu sudarytojas iš tikrųjų vadovautųsi triviumo pasiekimo tikslais, jis pasirinktų lotynų–vokiečių kalbų leksikografinį šaltinį ir *jokiu būdu* nebūtų atsiskęs lotyniško registro. Tuomet atsirastų eilinis trikalbis žodynas: lotynų–vokiečių–prūsų. Būtent taip (turimų dvikalbių arba trikalbių žodynų „priaugimu“) viduramžiais ir renesanso laikais paprastai ir vykdavo leksikografijos formavimasis nacionalinėmis kalbomis. Sunku įsivaizduoti lotynų kalbos dalį atmetusį autorių, pavyzdžiui, Konstantiną Sirvydą, kuris vietoj *Dictionarium trium linguarum* būtų skelbęs apkarpytą, t. y. lenkų–lietuvių kalbų, žodyną (plg.: 1489 m. *Triolog Vídeňský*; XVI a. *Vokabulář hebrejsko-německo-latinsko-český*; *Dictionarius: trium linguarum. latine. teutonice: Boemice* [...] 1513; *Dictionarius Trium Linguarum Latine Teutonice et Polonice* [...] 1528; *Dictionarius Latine, Germanice, Polonice et Ungarice* 1531 ir t. t.). Regioninis dvikalbiškumas rodo, kad žodyno sudarytojas /

virtotojas buvo ne akademikas, o praktikas. Žinoma, lieka galimybė, jog Elbingo žodynas nebuvo pirmas tokios rūšies, t. y. buvo sukurtas pagal senesnę vokiečių–x kalbų, pavyzdžiui, vokiečių–rusų kalbų, žodyno pavyzdį.

1.5.1. Tarp seniausių dabar žinomų rusų–vokiečių kalbų žodynų mūsų dėmesį patraukia trys kūriniai, kurių atsiradimą XIII–XIV a. nulėmė Hanzos pirklių veikla:

a) Leksikografinis šaltinis *Einn Russisch Buch* – rusų ir vokiečių aukštaičių kalbų pasikalbėjimų knyga su žodynu (1r–113r ff.; žodynas užima 68r–99r ff.) – šiuo metu didesnio kodekso sudėtyje (iš viso 147 f.) saugomas Jogailaičių universiteto bibliotekoje Krokuvoje. Prieš Antrąjį pasaulinį karą kodeksas su ta pačia signatūra Ms. slav. fol. 18 buvo saugomas Berlyne (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz). Vandens ženklų analizė parodė, jog rankraštinis paminklas paskutinį kartą buvo nurašytas 1581–1591 m. (Fałowski 1992: 14). Tačiau titulinis puslapis atskleidžia laiką ir aplinkybes, kada ir kodėl buvo atlikti du ankstesni nuorašai:

Einn Russich Buch binn ich genannt,
Ihm Deutzschenn Lanndt gantz vnbekannt
Der mich hatt geschriebenn Den Lasse godtt
Frolich Lebenn vnndt sterbenn Amenn.

Hilff godt was ich beginne,
Einn sällig ennde ich gewinne,
Der Dies hatt geschriebenn
Gott gebe ihm nach gottes willenn zu Lebenn
Alhier Auff dieser erdenn,
Das Seine Sehl gott zu theill werde,
Thomas Schroue Ist ehr genannt
Das er gott muste werden bekannt

Amenn, Anno Domini
1546

Thomas Schroue patikimai tapatinamas su Tartu burmistru, kuris 1494 m. Hanzos pasiuntinybės sudėtyje aplankė Maskvą, o grįžęs iš kelionės pateikė trumpą ataskaitą apie nesėkmingas derybas su Ivanu III (Алексеев 1951: 109–110). Maskvoje pirmiausia buvo sprendžiamas „kalbinis“ klausimas, mat caro valdžia anksčiau buvo sulaikusi Hanzos vertėją. Vertėjo sulaikymas bent iš dalies turėjo lemti rankraštinio žodyno ir pasikalbėjimų knygų sureikšminimą, nes

bendrauti su maskvėnais reikėjo. Iki tol *Einn Russisch Buch* galėjo būti saugomas „Vokiškajame dvare“, kuris Naugarde veikė nuo 1192 m. Seniau sudarytas ir nuolat pildomas „praktinis vadovėlis“ buvo reikalingas pradedantiems jauno amžiaus pirkliams (jų skaičius faktorijoje kai kuriais metais siekdavo 150–200 žmonių!), kurie juo naudodamiesi įgydavo verslui naudingų kalbinių kompetencijų. 1494 m., kai Ivanas III panaikino Hanzos faktoriją, šis šaltinis kartu su kitais vokiškais Naugardo rankraščiais natūraliai pakeitė savo buvimo vietą. Taigi T. Schroue žodyną galėjo su savimi parsivežti, perrašyti arba pavesti perrašyti jam pavaldžiam žmogui. Tai turėjo įvykti dar XV a. pabaigoje, nes Tartu miestietis, eidamas šio miesto burmistro pareigas, mirė 1498–1501 m.

Tituliniame lape nurodyti 1546 m. savo ruožtu žymi kito tarpinio nuorašo egzistavimą, kuris atsirado sumanius knygą išspausdinti (Алексеев 1951: 108). Apie tai liudytų invokacija į skaitytoją, t. y. pradinis ketureilis, kuris savo forma ir turiniu būdingas XVI a. leidiniams. Žodyno ketureilį tikriausiai paveikė C. Schnauso sukurta invokacija į skaitytoją, kuri spaudoje pirmą kartą pasirodė ne vėliau kaip 1546 m. (apie tai plačiau: Lemeškin 2017).

Taigi populiarus ir XVI a. viduryje vos neišleistas kalbinis šaltinis per šimtmetį buvo nurašytas mažiausiai tris kartus. „Rusiška knyga“, be jokios abejonės, buvo nuolat aktualizuojama ir anksčiau. Žodyno XIII–XIV a. originalas turėjo būti maždaug tokios pat sandaros, t. y. panašiai suskirstytas į teminius skyrius (nuoraše *Einn Russisch Buch* jų yra 43), bet tuos skyrius turėjo sudaryti ne tiek daug leksinių vienetų. Laikui bėgant, pakito ir vokiškos žodyno dalies pavidalas. Geraldas Stone'as rankraštyje rado nemažai sporadiškai pasitaikančių vokiečių žemaičių kalbos formų (Stone 1990). Tai patvirtino anksčiau išsakytą hipotezę (Jakobson, Schooneveld 1961; Gernentz, Korol, Rösler 1988: 39–40), kad žodyno protografas buvo rusų–vokiečių žemaičių kalbų. Rusų kalbos ištekliai savo ruožtu vienareikšmiškai nurodo į Naugardą ir (arba) Pskovą, t. y. į nuolatinę Hanzos sąjungos prekybinių interesų sritį.

Šaltinį išleido ir nuodugnai tyrė Adamas Fałowski (Fałowski 1992, 1997).

b) Rusų–vokiečių žemaičių kalbų pasikalbėjimų knygelė bei žodynas, kuriuos 1607 m. Polocke perrašė ir papildė Tönies Fenne (*Tonnies F[o]nne gehordt düt boek. || Anno 1607 den 1 septemb. || zur Pleschow geschrieben – 1 p.*). Ilgą laiką buvo manoma, kad Danijos karališkojoje bibliotekoje saugomas (sign. Thott 1104 4) rankraštis yra originalus XVII a. pradžios leksikografijos kūrinys (žodynas užima 31–130 p.), tačiau lenkų mokslininkai nustatė, kad apie 80 % kalbinių duomenų sutampa su T. Schroue'ės *Einn Russisch Buch* leksine medžiaga (Болек 3003: 215). Tai reiškia, kad abu vienodos sandaros žodynai yra kilę iš bendro protografo (apie tekstų ir žodynų sandaros tapatumą taip pat žr. Jakobson, Schooneveld 1961: 5–31).

Šaltinį nuo 1961 m. tęstiniu būdu leido ir tyrinėjo Louisas Leonoras Hammerichas, Romanas Jakobsonas, Antonius Hendrikus van den Baaras ir Hansas Joachimus Gernentzas (Jakobson, Schooneveld 1961; Hammerich, Jakobson 1970; Baar 1885; Gernentz 1986). Ne taip seniai rankraštį iš naujo dešifravo (Hendriks, Schaeken 2008; Hendriks 2011)⁸ ir į duomenų bazę TITUS⁹ įtraukė Pe-pijnas Hendriksas ir Josas Schaekenas. Žodyne randame 54 teminius skyrius.

c) Rusų–vokiečių žemaičių kalbų pasikalbėjimų knygelė bei žodynas pavadinimu *Ein Rusch Boeck...* Leksikografinis paminklas (94 f. apimties) saugomas Jogailaičių universiteto bibliotekoje, prieš Antrąjį pasaulinį karą su ta pačia signatūra Ms. slav. quart. 14 buvo saugomas Berlyne (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz). Rankraštį nuodugniai tyrinėjo A. Fałowski, kuris jį datavo XVI a. viduriu ir kildino iš Pskovo (Fałowski 1994, 1996). Žodyną sudaro 35 teminiai vienetai.

1.5.2. Visus nurodytus leksikografinius šaltinius, kurie yra daug panašesni (sandara bei apimtimi) su Elbingo žodynu negu su *Liber ordinis rerum*, sieja glaudus tekstologinis ryšis, tačiau jo prigimtis lieka neaiški. Vieno rankraščio negalima tiesiogiai kildinti iš kito, ir atvirkščiai. Prieinami nuorašai ganėtinai seni (vienas yra XV a. pabaigos redakcija, kitas atskleidžia XVI a. vidurio situaciją, trečias – XVII a. pradžią), o teminių blokų pateikimo tvarka juose gerokai varijuoja. Žemiau be specialios atrankos ir suderinimo iš eilės pateiksime visus rankraščiuose paliudytų skyrių pavadinimus:

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vonn gott vnd Himlischenn Dinngen	Van Gott vnnnd hemmelschen dingen	Van den veer elementenn
Vonn Zeitenn Des Jahrs	Van Geüstllichenn wesenn	Van winde vnd der mane
Vonn dem Geistlichenn Stanndt	Van weldttlücker Oberügkheütt	Namen der mahnte vnd dage
Vom weltlichenn Stande	Van tüden des Jars vnnnd dagen werme Auch tunden	Van den veer tiden desz jahres
Vonn freunnd vnnnd Gesiebschafften	Van Allerlei Watter	Van geistlichen standt vnd regimentt
Vonn Mannes Persohnenn	De quatuor. Elementis	Van weltlichen stande vnd regimentt
Vonn Handwerckenn	De 12 Mensibus. De quatuor Tempora auiui	Van frundttschop vnd thobehoringe
Vonn Sthedtenn	Van münschen dat gantze lüff vnd sin wesen	Van personen vnd gestaltt der lude

⁸ <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/17831>.

⁹ <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/aruss/fenne/fenne.htm>.

Senoji baltų leksikografija Hanzos pirklių tarnyboje.
Rankraštinių žodynų paskirtis bei sudarymo laikas

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vom Stedten Vnndt Landschafften	Van Krüges Lüdenn	Van geschikeden luden guder artt
Vom Gewichte	Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap	Van vngeschickten luden boser artt
Vonn gewichte Maß vnnd Ellen	Van Allerlei Namen Der münschen	Van menschen namen
Vonn fischenn	Van Allerlei Ampten vnd meisters	Van lendern vnd steden
Vonn Vogellnn	Van schriuers vnnd Brüeffen	Van nationen der lude
Vonn Holtz	Van Bückeren	Van allerlei handttwerkenn
Vonn Kornn	Van Kleidungen	Van kriege vnd orlichs geschefftenn
Vonn Viehe	Van Steden vnd slotten Lande vnde dorpen	Van allerley spellwark
Vonn pferdenn	Van Eten vnd drüncken vnd bedarf Heffft to Der nott	Von mahten vndtt wichtenn
Vonn Wildwergk od(er) Wildwahren	Vann Hus vnnd Hus Haltung	Bredtt vndtt lank
Vonn Výtalyënn	Van Allerlei Holtt vnd büschckenn vnnd Anderen bemen	Van der erdenn
Vonn getrencke	Van wülden türen vnd Anderen Viehe vnd perdenn	Van waterenn
Vonn der Sehe vnndt Schieffenn	Van varwen der pferde	Van buschen vnd holte
Vonn Hausgeradt vnd Derselben Zubehorunng	Van Allerlei füsckken Im watter	Van fruchten der erdenn
Vonn Haushaltung vnd Derselben Zubehorung	Van Allerlei voegel vnder Hemmel	Van allerley awette
Vonn Eyserwergk	Van Goldtt. sülber. Eüsern. Koper	Von allerley vögelln wiltt vnd tam
Vonn Nehewergk	Van Gelde Vnderschede	Van allerley gewormte
Vonn Dreschenn	Van Allerlei Erdt Beren vnnd Abest	Van fischen vnd ehrer artt
Vonn Schreybwergk	Schterbens Leüfften vnnd Kranckheiten	Van wilden dertenn
Vonn Menschlichenn gliedtmassenn	Van Schepenn	Van tamen dertenn
Vonn Mannes Namen	Van Edel Gesteünen	Van perdenn
Vonn Betten Vnnd Ihrer Zubehorunge	Van Allerley wüine vnd Bier	Van rustingen thon perden
Vonn Kleydunng	Van Edelen Kreüteren	Vonn allerley vitallie

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vonn Rustungenn zu Pferdenn	Van Seüden Gezeüg	Van allerley flesch
Vonn Kriege Vnd Seiner Zubehorunnge	Van wandtt lacken	Van allerley gedrenke
Vonn Tantzen Singenn Vnnd Springen	Van Allerleie verwenn	Van menschen ledttmaten
Vonn Rauch Wahr als Hiernach Volfft	Van motten vnnde Lasten vnd gewüchtenn vnnd Allerlei kaufmanes war	Van bekledinge
Vonn allerley wahren als hernach vollfft		Van schriffwahrenn
Vonn Allerley Kreude		Van huszgerade
Vonn Edlenn gesteinenn		Vann fuer
Vonn golde vnndt goltwerck		Van handttwerkes reschop
Vonn der Russischenn Muntze		Van schepenn
Vonn Seydenn gewandt		Van allerley pelterienn
Vonn allerley farben		Van allerley ledder vnd huden
Vonn Allerley Lackenn		Van allerley dutscher wahr
		Van solte vnd heringe
		Van wasze vnd tallige
		Van flasze vnd hemp
		Van edelgesteinen
		Van goldtt vnd suluer
		Van der ruschen muntte
		Van krudern vnd gewurtze
		Van sidengewande
		Van linen wande
		Van allerley farue
		Van allerley lakenn

Aptariamų paminklų skirtumai rodo, kad XIV–XV a. turėjo egzistuoti daugiau panašių nuorašų, kurie tekstologiniu atžvilgiu jau tada sudarė painų tinklą. Tai rodo didelę „Rusiškų knygų“ paklausą ir paplitimą. Tikslų dabar turimų trijų nuorašų santykį vargu ar bus įmanoma nustatyti (nebent Elbingo žodyno lyginamosios analizės pagrindu). Bendro protografo rekonstrukciją komplikuoja tai, kad tų pačių teminių skyrių antraštės skiriasi. Dabar skyrių pavadinimus nurodysime vieną greta kito neatsižvelgdami į jų pateikimo vietą žodynų sudėtyje:

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vonn gott vnd Himlischenn Dinngen	Van Gott vnnd hemmelschen dingen	

Senoji baltų leksikografija Hanzos pirklių tarnyboje.
Rankraštinių žodynų paskirtis bei sudarymo laikas

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vonn Zeitenn Des Jahrs	Van tüden des Jars vnnd dagen werme Auch tunden	Van den veer tiden desz jahres
Vonn dem Geistlichenn Stanndt	Van Geüstlichenn wesenn	Van geistlichen standt vnd regimentt
Vom weltlichenn Stande	Van weldttlücker Oberügkheütt	Van weltlichen stande vnd regimentt
Vonn freunnd vnnd Gesiebschafften	Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap	Van frundtschop vnd thobehoringe
	De quatuor. Elementis Van Allerlei Watter	Van den veer elementenn Van waterenn Van winde vnd der mane Van der erdennt Vann fuer
Vonn Mannes Persohnenn		Van personen vnd gestaltt der lude Van geschikeden luden guder artt Van vnngeschickten luden boser artt
Vonn Handwerckenn	Van Allerlei Ampten vnd meisters	Van allerlei handttwerkenn
Vonn Sthedten Vom Stedten Vnndt Landtschafften	Van Steden vnd slotten Lande vnde dorpen	Van lendern vnd steden
Vom Gewichte Vonn gewichte Maß vnnd Ellen	Van motten vnnde Lasten vnd gewüchtenn vnnd Allerlei kaufmanes war	Von mahten vndtt wichtenn
Vonn fischenn	Van Allerlei füsckken Im watter	Van fischen vnd ehrer artt
Vonn Vogellnn	Van Allerlei voegel vnder Hemmel	Von allerley vögelln wiltt vnd tam
Vonn Holtz	Van Allerlei Holtt vnd büschckenn vnnd Anderen bemen	Van buschen vnd holte
Vonn Viehe Vonn Wildwergk od(er) Wildwahren	Van wülden türen vnd Anderen Viehe vnd perdenn	Van wilden dertenn Van tamen dertenn
Vonn pferdenn	Van varwen der pferde	Van perdenn
Vonn getrencke Vonn Výtalyenn	Van Eten vnd drüncken vnd bedarff Hefftt to Der nott	Van allerley gedrenke Vonn allerley vitallie
Vonn der Sehe vnndt Schieffenn	Van Schepenn	Van schepenn

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vonn Hausgeradt vnd Derselben Zubehorunng Vonn Haushaltung vnd Derselben Zubehorung	Vann Hus vnnnd Hus Haltung	Van huszgerade Van handttwerkes reschop
Vonn Schreÿbwergek	Van schriuers vnnnd Brüeffen Van Bükeren	Van schriffwahrenn
Vonn Menschlichenn gliedtmassenn	Van münschen dat gantze lüff vnd sin wesenn	Van menschen ledttmaten
Vonn Mannes Namen	Van Allerlei Namen Der münschen	Van menschen namen
Vonn Kleÿdunng	Van Kleidungen	Van bekledinge
Vonn Kriege Vnd Seiner Zubehorunng	Van Krüges Lüdenn	Van kriege vnd orlichs geschefftenn
Vonn golde vnnndt goltwerck	Van Goldtt. sülber. Eüsern. Koper	Van goldtt vnd suluer
Vonn Allerleÿ Kreude	Van Edelen Kreüteren	Van krudern vnd gewurtze
Vonn Edlenn gesteinn	Van Edel Gesteünen	Van edelgesteinen
Vonn Seÿdenn gewandt		Van sidengewande
Vonn allerleÿ farben	Van Allerleie verwenn	Van allerley farue
Vonn Allerleÿ Lackenn	Van wandtt lacken	Van allerley lakenn
Vonn der Russischenn Muntze	Van Gelde Vnderschede	Van der ruschen muntte
	De 12 Mensibus. De quatuor Tempora auiui	Namen der mahnte vnd dage
Vonn Rustungenn zu Pferdenn		Van rustingen thon perden
	Van Allerlei Erdt Beren vnnnd Abest	Van fruchten der erdenn Van allerley awette
Vonn Eÿserwergek		Van allerley dutscher wahr
Vonn Tantzen Singenn Vnnnd Springen		Van allerley spellwark

Iš trisdešimt dviejų Elbingo žodyno teminių skyrių tik aštuoni neranda *nominalių* atitikmenų: „Ükis ir žemės darbai“ (Elbingo žodyne jis yra 10-tas), „Ratai ir rogės“ (11-tas), „Malūnas“ (13-tas), „Batsiuvystė“ (21-tas), „Pirtis“ (23-tas), „Pienas, pieno gaminiai“ (28-tas), „Medžioklė“ (29-tas) ir „orbis mundi“ (32-tas). Dvidešimt trys Elbingo žodyno skyriai turi tvirtų gretimųbių bent dviejuose „Rusiškų knygų“ nuorašuose. Vienam teminiam skyriui įmanoma parinkti atitikmenį tik viename iš jų: Elbingo žodyno „Ropliai ir vabzdžiai“ – T. Fenne‘és „Van allerley gewormte“. Gali būti, kad šis T. Fenne‘és nuoraše paliudytas skyrius yra kilęs iš rusų–vokiečių kalbų žodyno protografo (artimo Elbingo

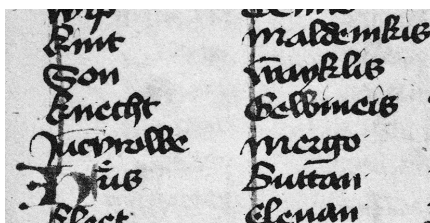
žodynui), tačiau kiti unikalūs skyriai gali būti antrinio, inovacinio pobūdžio. Konkrečiai tai yra:

<i>Einn Russisch Buch</i> (1546 m. žodyno redakcija)	<i>Ein Rusch Boeck...</i> (XVI a. vidurys)	<i>Tönies Fenne</i> (1607 m., Pskovas)
Vonn Kornn Vonn Nehewergk Vonn Dreschenn Vonn Betten Vnnd Ihrer Zubehorunge Vonn Rauch Wahr als Hiernach Volfft Vonn allerley wahren als hernach vollfft	Schterbens Leüfften vnnd Kranckheiten Van Allerley wüene vnd Bier Van Seüden Gezeüg	Van nationen der lude Bredtt vndtt lank Van allerley flesch Van allerley pelterienn Van allerley ledder vnd huden Van solte vnd heringe Van wasze vnd tallige Van flasze vnd hemp Van linen wande

1.5.3. Gretimų antraščių įvairavimas leidžia manyti, jog rusų–vokiečių žodynų protografas neturėjo skyrių pavadinimų, t. y. kad jis šiuo atžvilgiu buvo panašus į Elbingo žodyną, kuriame atspirties tašku nusakant teminį bloką buvo spalva išskirtas pamatinis žodis. Iš dalies tai paaiškina kai kurių „perteklinių“ teminių blokų atsiradimą. Pagal pamatinius (teminius) žodžius sutvarkytas tekstas suteikdavo erdvę tam tikram leksiniam klodui atskirti ir „perprofiluoti“ į atskirą semantinę skiltį. Užtekdavo papildomai nuspaltinti iniciją ir tokį skyrių išplėtoti. Šį procesą galėtume iliustruoti pasiremdami Elbingo žodynu.

Pavyzdžiui, pažvelkime į vienas po kito einančius teminius skyrius: „Žmogaus kūnas, sveikata“ (EŽ 67–168), „Šeima, giminės“ (EŽ 169–192), „Namai, ūkio pastatai“ (EŽ 193–235). Skyriaus „Šeima, giminės“ pagrindą sudaro giminytės sąvokos, tačiau skyrių užbaigia keli socialinį bei darbo paskirties atspalvį turintys žodžiai (EŽ 190–192):

<i>Son</i>	<i>Wayklis</i>
<i>Knecht</i>	<i>Gewineis</i>
<i>Jücvrowe</i>	<i>Mergo</i>

Nurodytos lekšemos sudaro semantinį perėjimą nuo vieno teminio lauko prie kito, nes prieš „Namų, ūkio pastatų“ skyrių informuoja apie šeimai artimą ar šeimą supantį namų personalą. Šioje žodyno pozicijoje (sąvokų žodynus būtina skaityti ir vertikaliai, nes sudarant žodžiai kaupėsi semantiniu asociaciniu pagrindu) žodžiai *Wayklis*, *Gewineis*, *Mergo* turi žymėti ‘tarnas, bernas’ (kaip

woikello ‘knecht – tarnas (bernas)’ GrG 79 – PŽE IV 213), ‘darbininkas, samdinys’ ir, atitinkamai, ‘merga, tarnaitė’.

Taigi aptariamojoje vietoje žodynas slėpė tam tikrą potencialią naujam teminiam blokui atsirasti. Elbingo žodyne ji liko neišnaudota, nes ir pats sustabarėjęs ir neišplėtotas žodynas (dėl prūsų kalbos pasitraukimo iš vartosenos) virto leksikografinės tradicijos akligatviu. Rusų–vokiečių kalbų žodynai, kurie išsirutuliojo iš tokios pat ar panašios sandaros paminklo, atvirksčiai, ilgus amžius liko aktualūs, t. y. buvo tobulinami ir plečiami (net XVII a.). Minėta potenciali juose buvo pastebėta ir ja buvo deramai pasinaudota, dėl to po giminytės skyriaus „Vonn freunnd vnnd Gesiebschafften“ dėsniai eina „Vonn Mannes Persohnenn“ bei „Vonn Handwerckenn“ (T. Schroue‘ės *Einn Russisch Buch* redakcija). Ta pačia seka, bet kitokiais pavadinimais skyriai pateikiami anoniminiame XVI a. *Ein Rusch Boeck...* (*Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap [...] Van Allerlei Ampten vnd meisters*) bei T. Fenne‘ės nuoraše (*Van frundtschop vnd thobehoringe [...] Van allerlei handttwerckenn*). Antrinė teminė grandis „Apie užsiėmimus, darbo pareigas“, kuri papildomai išsirutuliojo skyrių „Šeima, giminės“ ir „Namai, ūkio pastatai“ paribyje, galėjo nulemti ir tai, kad buvo pritraukti kiti semantiškai artimi teminiai laukai, prestižo sumetimais pateikti prepoziciskai, t. y. prieš giminytės apžvalgą: „Vonn dem Geistlichenn Stanndt“, „Vom weltlichenn Stande“ (T. Schroue‘ės *Einn Russisch Buch*); „Van Geüstlichenn wesenn“, „Van weldttlücker Oberügkheütt“ (XVI a. *Ein Rusch Boeck...*); „Van geistlichen standt vnd regimentt“, „Van weltlichen stande vnd regimentt“ (T. Fenne).

Susidaro įspūdis, kad „Rusiškų knygų“ protografas savo apipavidalinimu, apimtimi ir sandara buvo panašus į Elbingo žodyną. Leksikografijos darbų lyginimas kai kur atskleidžia glaudesnę santykį tarp Elbingo žodyno ir XVI a. vidurio *Ein Rusch Boeck...* (tai pasakytina, pavyzdžiui, apie bendrą teminių blokų skaičių ir jų pateikimo seką rankraščių pradžios pozicijoje: „Van Gott vnnd hemmelschen dingen – EŽ 1; „Van Geüstlichenn wesenn“; „Van weldttlücker Oberügkheütt“; „Van tüden des Jars vnnd dagen werme Auch tunden“ – EŽ 2; „Van Allerlei Watter“, „De quatuor. Elementis“ – EŽ 3–6; „De 12 Mensibus. De quatuor Tempora auuiui“; „Van münschen dat gantze lüff vnd sin wesen“ – EŽ 7; „Van Krüges Lüdenn“ – EŽ 16; „Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap“ EŽ 8 ir t. t.), tačiau kitur esama panašumo su kitais nuorašais. Atrodo, kad Elbingo žodynas bus naudingas rekonstruojant rusų–vokiečių kalbų žodyną protografą.

Koks buvo Elbingo žodyno ir „Rusiškų knygų“ protografo ryšys, kol kas galima tik spėlioti. Viduramžių Hanzos leksikografija turėjo būti ribota, mat hanziečiai Šiaurės jūroje ir vakarinėje Baltijos jūros pakrantėje nesusidurdavo su didesnėmis susikalbėjimo problemomis. Dėl kalbų giminiškumo ir diglosijos

jiems nebuvo sunku dirbti savo darbą Nyderlanduose ir Skandinavijoje esančiose faktorijose. Kiek sudėtingesnė situacija buvo Anglijoje, kur dėl prancūzų kalbos įtakos maišyta verbalinė komunikacija (vokiečių žemaičių kalbos pagrindu) buvo komplikuočiau. Šioje erdvėje potencialiai jau galima tikėtis pagalbinių rankraštinių žodynėlių, kurie pradėdantiesiems Hanzos pirkliams palengvindavo orientaciją kalbiniu požiūriu. Žengiant Rytų Europos link, dvikalbių žodynų poreikis neišvengiamai didėjo, nes pirkliai vis dažniau susidurdavo su „svetimomis“ kalbomis. Dėl to Rytuose galima prognozuoti skirtingo senumo vokiečių žemaičių–slavų (pavyzdžiui, rusų arba lenkų), vokiečių žemaičių–baltų (prūsų, latvių), vokiečių žemaičių–finougrų (estų, lyvių) kalbų leksikografijos darbų. Žinoma, tai tik teorinė galimybė, kuri nereiškia, kad visų tokių žodynų tuomet iš tikrųjų buvo prirašyta.

Atsižvelgus į Hanzos regiono kalbinę specifiką (plačiau: Сквайрс, Фердинанд 2002: 78–80), būtų galima hipotetiškai svarstyti apie mūsų laikų nepasiekusio dvikalbio žodyno pavyzdį, pavyzdžiui, vokiečių–anglų kalbų, kuris vėliau buvo panaudotas sudarant vokiečių–prūsų ir (arba) vokiečių–rusų kalbų žodynus. Kita vertus, Elbingo žodynas gali būti kildinimas iš vokiečių–rusų kalbų žodyno, iš kurio ilgainiui išsirutuliojo mūsų dienas pasiekusios gerokai išplėtos „Rusiškos knygos“. Galėjo būti ir atvirkščiai: XIII a. vokiečių–prūsų kalbų žodynas galėjo padėti pamatą „Rusiškai knygai“ atsirasti. Kokia bebūtų raidos kryptis, mums svarbu kultūrinis istorinis kontekstas ir praktinis giminingų žodynų funkcionavimas, kuris lėmė jų sandarą ir turinį.

1.6. Analogija su rusų–vokiečių kalbų žodynu atsiradimo aplinkybėmis bei jų funkcionavimu padeda geriau suprasti Elbingo žodyno ištakas ir tipologiją. Praktinį Hanzos pirklių požiūrį į užsienio kalbas taikliai apibūdino Catherine Squires ir Svetlana Ferdinand: „Преимущества, которые дает владение языком партнера, ганзейцы осознали рано. Именно в источниках, касающихся Руси, упоминаются *sprakelerere* – изучающие русский язык купеческие сыновья [...]. Овладение иностранным языком являлось обязательным пунктом в программе образования начинающих ганзейских купцов [Bruchhäuser 1989, 99, 118]. При этом, насколько позволяют судить источники, подход к обучению языку был сугубо практическим: ганзейские «ученики» приобретали знания в устном общении с русскими хозяевами во время пребывания на боярских дворах. Уже в проекте договора 1268–1269 гг. оговаривается возможность направлять немецких и готландских юношей на Русь для овладения языком: *Hospites libere et sine contradictione pueros suos mittant ad discendum loquelam in terram quoquumque uolunt*“ (Сквайрс, Фердинанд 2002: 59). Šia ypatingai pabrėžtinai *buitinis* kalbos mokėjimo modelis.

Tiek „Rusiškų knygų“ protografas, tiek Elbingo žodyno pirmtakas turėjo aprėpti įvairiausias kasdienio gyvenimo sritis: nuo dievo ir dieviškos gamtos per

įvairius žmogiškus dalykus iki įvairiausių gyvūnų (o dėl vabzdžių ir iki pirties). Specializuotiems dalykams juose nebuvo vietos. Jų pirminė paskirtis – padėti bendrai orientuotis naujoje kalboje, parodyti, *kas kaip vadinama* naujoje vietoje. Be kita ko, tai turėjo lemti „nomenklorinį“ požiūrį į kalbą, t. y. daiktavardžių dominavimą. Nomenklorinius žodynus galima gretinti su šiuolaikiniais iliustruotais dvikalbiais žodynėliais pradedantiesiems (vokiško registro lemą čia atitiktų iliustracija). Skaitvardžių, matavimo, mainų, pardavimo ir pirkimo savokų nebuvimas yra taip pat suprantamas. Tai jau kitas kalbos pažinimo lygmuo, kuris dėl savo aktualumo (būsimų pirklių akyse) gal ir nereikalavo specialios fiksacijos popieriuje, nes tokie dalykai į galvą buvo kalami atmintinai, o toliau plėtojami pasikalbėjimuose.

Galima manyti, jog tikslinis žodynų naudotojas buvo jaunuolis – dvidešimties metų nepasiekęs žmogus: „Знание русского языка считалось очень важным и ценным качеством для купца, ведущего торговые дела с Русью. Русско-немецкие разговорники Шрове, Фенне и анонимный разговорник 1568 г., как показывает их анализ, скорее всего были не единичными трудами такого типа, а представляли целую традицию [Rösler 1990]. Авторами этих разговорников, как правило, бывали молодые купеческие сыновья, так как людям старше 20 лет считалось уже нецелесообразным начинать поприще, связанное с изучением такого сложного языка, как русский: „*Nen lerekind boven twintich jar olt scal de sprake in deme Naugardeschen richte noch to Nougarden enbinnen, he se we he si, de in des kopmannes rechte wesen wille*““ (Сквайрс, Фердинанд 2002: 68). Prūsų kalba, be jokios abejonės, priklausė prie sudėtingų, dėl to Elbingo tipo žodynas turėjo būti orientuotas į jaunų vartotojų kartą.

Ta pati Hanzos sėkmingai taikoma prekybos strategija – pagrįsta išskirtiniu dėmesiu vietinei kalbai – turėjo būti realizuojama ir prūsuose, o ypač intensyviai tuomet, kai po karinės intervencijos Elbingo upės žiotyse buvo įkurtas uostas (1237 m.). Po dešimties metų (1246 m.) Elbingo gyvenvietei buvo suteiktos Liubeko miesto teisės – ordinui nuostolingos, nes suteikė įvairių lengvatų ir privilegijų pirklių luomui¹⁰. Teisiniuose santykiuose pirkliai taip įgijo ypatingą statusą (įstatymiškai jį užtikrino teisynai), o tai skatino neeilinę prekybos plėtotę. XIII a. viduryje įkurtas ir Liubeko kontroliuojamas miestas netrukus tapo svarbiu tarptautinės prekybos centru, kur Hanzos miestų lygai priklausantys pirkliai (per Elbingą važiuojantys į Naugardą ir atgal) gavo laisvosios prekybos galimybę. Manoma, kad ordinui ne itin naudingos teisės buvo suteiktos „išimties tvarka“, t. y. kaip padėka už svarią Liubeko pirklių paramą užkariaujant ir kolonizuojant prūsus. Mums svarbu, kad išskirtinis miesto prieinamumas

¹⁰ Vėliau prūsų gyvenamoje teritorijoje šios specifinės miesto teisės buvo suteiktos Branėvui (1284 m.).

Hanzos pirkliams skatino konkurenciją, o dėl to ir susidomėjimą vietine kalba, tai savo ruožtu dėsningai vedė prie atskiros žmonių kategorijos – jaunuolių *sprakelerere* – pasirodymo.

1.7. Hanzos kalbinė politika – nuolanki visų potencialių prekybos partnerių atžvilgiu – gali suponuoti mintį, kad žodyno atsiradimą lėmė iš toli atvykę pirkliai. Tai tiesa, tačiau negalima nuvertinti ir prekyba užsiimančių vietinių vokiečių kolonistų reikšmės. Į pavergtos liaudies kalbą jie nežvelgė neigiamai, nes jos nesuvokdavo kaip kliūtis. Tam tikru laiku galėjo būti netgi atvirkščiai. Konkurencijos sąlygomis vietinės kalbos mokėjimas užtikrindavo monopolinę padėtį, kuria gabūs pirkliai noriai naudojosi. Iš to paties Naugardo mums yra žinomi griežti kalbos apribojimai. Norint eliminuoti konkurentus, čia buvo realizuojama nuosekli „kalbos blokada“, kai rusų kalbos paslaptis buvo draudžiama išduoti prancūzams, olandams, flamandams, valonom, anglams, škotams ir kitiems svetimiesiems. Antai Liubeko suvažiavime 1423 m. buvo priimtas draudimas, nukreiptas prieš olandų jaunimą: „dat man jennigen Hollandesschen jungen up de sprake bringe“. Hanzos suvažiavime Valmieroje 1434 m. įvestas kitas apribojimas: „Ok en sall man neynes Hollanders, Zeelanders, Campeers, Vlaminghe noch Engelsche jungen doen noch doen helpen up de sprake“ (apie tai plačiau: Squires 2009: 38; Рыбина 2009: 228). Prūsų kalbos atveju keblių santykių tarp hanziečių ir svetimųjų nėra dokumentais paliudyta, tačiau prūsų žemėje tuomet galėjo egzistuoti tam tikra vidinė įtampa tarp elbingiškių ir visų kitų Hanzos miestų atstovų. Tai suprantama, nes kai kuriems sunkiai ar sunkiau prieinama egzotiška kalba tapdavo svarbiu įrankiu, kuris vietinėje rinkoje trukdė pasisavinti didesnę pelno dalį ir tokiu būdu užtikrinti ilgalaikę pirklių gerovę.

Taigi, savo sūnus į „prūsų kalbos mokslus“ buvo suinteresuoti atiduoti tiek tolimų Hanzos miestų atstovai, tiek vietiniai Elbingo pirkliai (miestiečiai). Vokiečių–prūsų kalbų žodynas ir panašūs kalbinio pobūdžio šaltiniai iki dvikalbystės išigalėjimo suteikdavo konkurencinį pranašumą, dėl to būtų galima samprotuoti net apie tai, kad jų platinimas ir plitimas buvo ribojami ar reguliuojami. Tai skatino kontroliuojamą žodynų nurašymą profesiskai specializuotų rinkinių sudėtyje, kurie likdavo pirklių nuosavybė. Šiuo atžvilgiu verta prisiminti Elbingo kodekso istoriją. Iki 1823 m. jis priklausė Abrahamui Griubnavui (*Abraham Grübnau*, 1740–1823). Pirmasis mums žinomas savininkas buvo įtakingas Elbingo pirklys, kuris garsėjo ir kaip uolus knygų ir įvairių senienų kolekcionierius. Elbingo kodeksą jis galėjo gauti iš savo kolegų, t. y. tokių pat pirklių kaip jis, įsigyti iš kitų profesijų atstovų, tačiau labai gali būti, kad knyga ilgą laiką priklausė „šeimai“¹¹.

¹¹ Griubnavo giminė kildinama iš Karaliaučiaus. Manoma, kad į Elbingą A. Griubnavo protėviai persikėlė XVII a., tačiau tai neprieštarauja mūsų samprotavimui. Miesto valdžioje senos

1.8. Verta akcentuoti, kad Elbingui 1246 m. suteiktos „Liubeko teisės“ sudaro kodekso sign. Q 84 pamatą. Šis kodikologinis aspektas, mūsų manymu, yra signifikantinis, nes pagrindžia vokiečių–prūsų kalbų žodyno priklausymą anksčiau aptartai utilitarinei Hanzos leksikografijai, remia tokio priskyrimo pagrįstumą. Atrodo, kad į specializuotą vietinę kodekso sudėtį resp. į verslinį prekybinį jo pobūdį dar nebuvo deramai atsižvelgta. Tarp Elbingui suteiktos teisinės bazės ir vokiečių–prūsų kalbų žodyno, matyt, bus glaudus priežastinis ryšis: be Elbinge tvirtai įsikūrusių hanziečių vargu ar kada nors būtų atsiradusi prūsų leksikografija. Visai kitokia situacija būtų buvusi, jeigu kodekse figūruotų Magdeburgo arba Kulmo teisės. Tokia šaltinių kombinacija pareikalautų iš esmės kitokių aiškinimų.

Prūsų atžvilgiu yra pažymėtinos ir kitos kodeksą sudarančios dalys. Po pralaimėto 1242–1249 m. sukilimo prūsai, kaip rodo Kristburgo sutartis, sutiko vadovautis lenkų teise: „Postea dicti neophiti requisiti a nobis quam legem mundanam vellent eligere. vel que vellent secularia iudicia obseruare, habito inter se consilio pecierunt et elegerunt legem mundanam et secularia iudicia Polonorum vicinorum suorum. Et predicti fratres eis concesserunt benigne“ (Kregždys 2012: 45). Tai motyvuotą *Polnisches Recht* įtraukimą į kodeksą. Pamedės teisyne atveju glaudus ryšis su prūsais taip pat akivaizdus.

Atsižvelgiant į aptartas aplinkybes, galima kelti hipotezę, jog „prūsiškasis“ savo paskirtimi bei turiniu rinkinys buvo sudarytas pirklių terpėje Elbinge. Liubeko teise valdomame mieste randame palankiausias sąlygas, kurios motyvuoja žodyno ir teisių sąvadų sujungimą po vienu viršeliu. Iš pradžių tokį rinkinį galėjo sudaryti „Liubeko teisyne“, „Lenkų teisyne“ ir žodynas. Ne anksčiau kaip 1340 m. rinkinį papildė „Pamedės teisyne“. Žinoma, gali būti, jog rankraštinė knyga iš turėtų šaltinių buvo sudaryta tik XIV a. viduryje, tačiau ir tokiu atveju ją sudarant turėta atsižvelgti (iš dalies retrospektyviai) į praktinius Hanzos pirklių interesus.

1.9. Elbingo žodyno suvokimas per Hanzos kalbos politikos prizmę bei hanziškosios leksikografinės produkcijos (dvikalbės ir utilitarinės) kontekste padeda apibrėžti laiką, kada galėjo būti sudarytas Elbingo žodyno prototipas. Prielaidos ir sąlygos žodynui atsirasti susiformavo XIII a. viduryje. Abejotina, ar tai buvo įmanoma iki Elbingo faktorijos atsiradimo. Poreikis turėti tokio pobūdžio žodyną išaugo tikriausiai netrukus po Liubeko teisių suteikimo 1246 m., kai į naują rinką pasipelnę plūdo vokiečių pirkliai ir kolonistai. Tokia situacija tęsėsi iki tol, kol su

(išsėmusios) pirklių dinastijos užleisdavo savo vietą naudingai susigiminiavus su atitinkamą kapitalą turinčiais ne vietinių šeimų atstovais. Dėl verslo vedybų vienos šeimos turtai reguliariai perėdavo į „kitų“ rankas (iš uošvio žentui). Tai galėjo būti ir Griubnavų atveju. Mums yra svarbus priklausymas miesto valdžiai (*Stadtrath*) ir pirklių luomui.

įvairių prekių tiekėjais ir pirkėjais buvo įmanoma derėtis vien prūsiškai. Palyginti su kitomis prūsų žemėmis Pamedėje tas laikotarpis nebuvo ilgas. Greitai čia smarkiai išaugo lenkų bei vokiečių kalbų vartojimo lygis. Nuo XIV a. pradžios arba vidurio galima kalbėti apie dvikalbystės sąlygas bent jau toje specifinėje kontaktinėje komunikacijoje, į kurią buvo įtraukti Hanzos pirkliai. Tai mums nubrėžia viršutinę ribą, t. y. laiką, iki kol sudaryti nomenklatorinį žodyną dar buvo prasmės.

Taigi, sąlyginę Elbingo kodekso sudarymo eigą galima (įsi)vaizduoti tokiais tarpsniais:

a) Maždaug 1237–1300 m. laikotarpiu dėl Hanzos *sprakelerere* poreikių buvo sudarytas vokiečių–prūsų arba prūsų–vokiečių kalbų žodynas (-ai), kuris (-ie) nuo P. Holcwescherio nuorašo galėjo gerokai skirtis (jo sudėtyje galėjo / turėjo būti pasikalbėjimų, žr. toliau).

b) Elbingui suteiktos „Liubeko teisės“, kurios sudaro kodekso sign. Q 84 pamatą, atstovauja teisyne redakcijai, atsiradusiai ne vėliau kaip 1300 m. (redakcijos ištakos kildinamos iš „Liubeko teisių“ rankraščio, kuris iki Antrojo pasaulinio karo (signatūra E 135) buvo saugomas Elbingo miesto archyve – Päsler 2003: 234). Taigi laikotarpiu maždaug nuo 1300 iki 1340 m. galėjo atsirasti pergamentinė rankraštinė knyga, kurią sudarė maždaug to paties senumo Elbingui suteiktos „Liubeko teisės“, „Lenkų teisynas“ ir žodynas.

c) „Pamedės teisynas“ buvo įtrauktas vėliau, po 1340 m. Tokios sudėties rinkinį XV a. antrąjį ketvirtį arba XV a. viduryje tikriausiai ir nurašė (ne sudarė) P. Holcwescheris.

2. Rekonstruojamas Elbingo kodekso sudarymo laipsniškumas rodo, kad vokiečių–prūsų kalbų žodynas skirtingu laiku buvo kelis kartus perrašytas. Atrodo, kad tarp XIII a. vidurio–antrosios pusės originalo ir P. Holcwescherio nuorašo galėjo būti padarytos bent dvi tarpinės kopijos. Savaime suprantama, tai verčia svarstyti, kaip per tuos amžius leksikografijos darbas kito. Kol žodynas funkcionavo pagal savo pirminę paskirtį (XIII a. antroji pusė), jis, ko gero, buvo tobulinamas ir pildomas, tačiau vėliau, prekybai persiorientavus į vokiečių kalbą, sustabarėjusio žodyno nuorašai buvo mechanškai kopijuojami bei tikrų tikriausiai ir redukuojami. Pastarąją galimybę remia lyginimas su kitu leksikografijos paminklu (jo sandara) – nedidelės apimties žodynėliu su pasikalbėjimais, kuris tradiciškai glaudžiai siejamas su Simono Grūnavo (*Simon Grunau*, apie 1470–1530 / 37 m.) vardu. Mūsų dėmesį jis patraukia dėl tos pačios Baltijos regione paliudytos hanižiškosios leksikografinės tradicijos.

2.1. Baltistikoje įsigalėjęs apibūdinimas *Simono Grūnavo žodynėlis* nėra labai vykęs, nes nusako tikimybę, kad iš Tolkemitos kilęs vienuolis prisidėjo prie žodyno sudarymo. Tikrasis jo vaidmuo, ko gero, bus daug kuklesnis ir paviršutiniškesnis. S. Grūnavo nuopelnas gali prilygti P. Holcwescherio indėliui. Ir

vienas, ir kitas perrašė turimus šaltinius ir tuo svariai prisidėjo prie jų išsaugojimo. Tiesa, S. Grūnavas rankraštiniu šaltiniu pasinaudojo savo sudarytoje kompiliacijoje, t. y. rašydamas *Preussische Chronik* (iki 1529 / 30 m.), tačiau pats žodyno perteikimo mechanizmas tikriausiai bus lygiai toks pat kaip ir P. Holwescherio atveju. „Prūsijos kronikos“ autorius nematė reikalo informuoti skaitytoją, iš kur „kelių žodžių“ sąrašas pakliuvo į jo rankas, tačiau taip pat nedavė jokių užuominų, kurios leistų nors hipotetiškai svarstyti, kad jis asmeniškai prisidėjo prie žodynelio sudarymo: „Domit aber imant moge begreifen, und Preufsch ein besonder sprache sey, so had ich etliche worte gefatz“ (GrA), „Domit man aber mag haben ein Vnderfcheidt der sprache / so feint volgende Vocabulen in beiden sprachen hernachgefetzt“ (GrG).

Mintį apie daug senesnį rankraštinių žodyną, kurį savo kronikoje S. Grūnavas tik atkartoję, kelia nuorašų įvairovė. Šiuo metu analizuojami penki žodyno nuorašai, tarp kurių pastebimi gana esmiški skirtumai. Nuorašai žymimi santrumpomis:

- GrG – vokiečių–prūsų kalbų Getingeno nuorašas (XVI a.), kurį Getingeno universiteto bibliotekoje surado ir 1949 m. paskelbė Eduardas Hermanas (Hermann 1949; pakartotinai – Mažiulis 1966, 1981);
- GrA – prūsų–vokiečių kalbų nuorašas iš Karaliaučiaus universiteto bibliotekos (XVII ir XVIII a. sandūros). Gretindamas su GrC ir GrH, išleido Reinholdas Trautmannas (Trautmann 1910: 94–96);
- GrC – prūsų–vokiečių kalbų nuorašas iš Karaliaučiaus valstybinio archyvo (apie 1750 m.);
- GrF – prūsų–lotynų kalbų nuorašas, 1970 m. rastas Helsinkio bibliotekoje (Kiparsky 1970);
- GrH¹ ir GrH² – prūsų–vokiečių kalbų nuorašas (-ai), kurį (-iuos) 1679 ir 1684 m. išleido Christophas Hartknochas (1644–1687) (pagal 1679, 1684 m. publikacijas išleido ir komentavo Pietro Umberto Dini (2013)).

Tekstologinis tyrimas rodo, kad nesutampa atskirų leksemų ir net kalbų kitur (GrG: vokiečių–prūsų; GrF: prūsų–lotynų; prūsų–vokiečių) pateikimo tvarka; yra žodžių, kurie paliudyti tik dalyje nuorašų; įvairuoja klaidos, apipavidalinimas. Tokių ryškių ir tipologiškai nevienalyčių skirtumų gausa stebina, juolab kai nuorašai yra *vėlyvo* istoriografinio kūrinio. Žmonės, kuriems XVII–XVIII a. teko kopijuoti „Prūsijos kroniką“, apie mirusią prūsų kalbą visiškai nieko nesuprato, o tai reiškia – ir neturėjo jokie noro kaip nors modifikuoti žodyną. Tad kokios paslaptingos priežastys, teoriškai nulėmusios nuorašų įvairovę, skatintų perrašytojus ką nors daryti su leksikografijos intarpu?

Atsakymo, mūsų manymu, reikia ieškoti kronikos rašymo procese. Savo darbą S. Grūnavas turėjo pradėti 1510 m. Darbai suintensyvėjo 1517 m., o pirmoji kronikos redakcija tyrėjų datuojama 1521 m. Dėl Vokiečių ordino 1525 m. sekuliarizacijos kūrinys buvo perredaguotas, o jo papildymai datuojami 1529–1530 m. Omenyje verta turėti ir seniai išsakytą nuomonę, kad kompiliuotojas rėmėsi senesniu istoriografiniu veikalu – vadinamąja „Elbingo dominikonų kronika“ (*Kronika dominikanów elbląskich* – Dworzaczkowa 1958: 125). Kurioje kompiliacijos (-ų) sudarymo stadijoje žodynas buvo panaudotas, tiksliai nėra žinoma. Esminiai skirtumai tarp pavienių nuorašų liudytų tai, kad žodynėlis į kronikos sudėtį pateko anksti, o galbūt net kilo iš minėtos anoniminės „Elbingo dominikonų kronikos“. Yra pagrindo manyti, kad XV–XVI a. sandūroje buvo prieinami keli prūsų–vokiečių ir (arba) vokiečių–prūsų kalbų žodynėlių nuorašai (galbūt ir skirtingų redakcijų), kurie skirtingu laiku buvo panaudoti kompiliacijoms. Iš pradžių prieinamą, pavyzdžiui, „Elbingo dominikonų kronikoje“, ir dėl to anksčiau panaudotą žodynėlio nuorašą galėjo pakeisti kitu (kitais), kuris, kompiliuotojų manymu, buvo geriau išlikęs ir senesnis. Toks leksikografinės dalies aktualizavimas galėjo kartotis 1525–1526 m. ir vėliau (po 1529 m.), kai kronika XVI–XVII a. toliau plito nuorašais. Kitaip nuorašų įvairovę būtų sunku paaiškinti.

2.2. Nuodugnesnis lyginamasis žvilgsnis į S. Grūnavo panaudotą žodynėlį atskleidžia tipologinį ryšį su „Rusiškomis knygomis“ ir Elbingo žodynu. Į *Preussische Chronik* įtrauktas leksikografinis intarpas turi aiškių nomenklatorinio žodyno požymių. Žodynėlyje dominuoja daiktavardžiai, prie kurių derinami keli būdvardžiai (pvz.: *labbis Sur* ‘geras sūris’ / *Ancte* ‘sviestas’ / [...] GrG 59–60 ir toliau), o kiek atokiau, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, yra veiksmažodžiai. Daugumą žodžių pagal EŽ pavyzdį lengva suskirstyti į teminius blokus. Kaip pavyzdį nurodysime leksemas GrG 28–32, kurios sudaro teminį bloką „Bažnyčia“ (jo dalį)¹²:

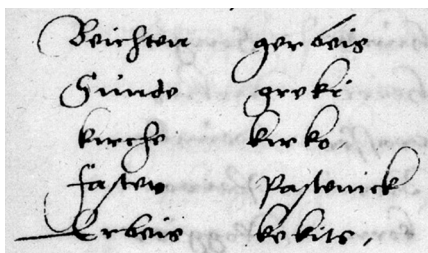
Beichten

Sunde

kirche

Faften

Erbeis

gerbeis ‘išpažink’

greki ‘nuodėmes’

kirko ‘bažnyčia’

pafstenick ‘pasninkas’

kekits ‘žirnis’

¹² Čia ir toliau pateikiamos GrG ištraukų nuotraukos, kurias padarė ir šiame straipsnyje maloniai leido išspausdinti dr. Diego Ardoino.

Lentelėje pagal EŽ sąvokų suskirstymą pateiktos teminių žodžių formos (paileiui einančios leksemos pabrauktos), paimtos iš GrG nuorašo, kuris, atrodo, buvo defektinis (trūko pabaigos); GrG spragą atkuriamo pagal GrA:

Dievas ir <i>orbis mundi</i> (EŽ 1, 32)	<u>Dewes</u> ‘dievas’ (GrG 1), <u>Angol</u> ‘angelas’ (GrG 2), <u>Maišta</u> ‘miestas’ (GrG 3), <u>Ludis</u> ‘žmogus’ (GrG 4), <u>kayme</u> ‘kaimas’ (GrG 5), <u>peentis</u> ‘kelias’ (GrG 33)
Naminiai gyvuliai (EŽ 27)	<u>kampnit</u> ‘arklys’ (GrG 6), <u>klint</u> ‘karvė’ (GrG 7), <u>Songos</u> ‘šuo’ (GrG 8), <u>Skaura</u> ‘kiaulė’ (GrG 45)
<i>De quatuor elementis</i> (EŽ 3–6)	<u>Wunda</u> ‘vanduo’ (GrG 10) ¹² , <u>widre</u> ‘vėjas’ (GrG 19), <u>fchneko</u> ‘sniegas’ (GrG 44), <u>Soye–Salta–Debica–Licuti</u> ‘lietus’–‘šalta’–‘didelis’–‘mažas’ (GrG 46–49)
Maistas (EŽ 15)	<u>Pewo</u> ‘alus’ (GrG 11), <u>Meinfe</u> ‘mėsa’ (GrG 15), <u>geitke</u> ‘duona’ (GrG 16), <u>Pogeis</u> ‘gerk’ (GrG 35), <u>wolgeit</u> ‘valgykite’ (GrG 36), <u>wimbmis</u> ‘vėmk’ (GrG 37), <u>plateis–Sali</u> ‘mokėk’–‘druska’ (GrG 38–9), <u>kragge</u> ‘ąsotis’ (GrG 43), <u>labbis–Sur</u> ‘geras’–‘sūris’ (GrG 59–60), <u>Ancte</u> ‘sviestas’ (GrG 61), <u>paute</u> ‘kiaušinis’ (GrG 67), <u>kreizno</u> ‘smuklė’ (GrG 77), <u>gaffo</u> ‘stiklas’ (GrG 78)
Ūkis ir žemės darbai (EŽ 10)	<u>Roggis</u> ‘rugys’ (GrG 12), <u>gaide</u> ‘kvietytis’ (GrG 13), <u>Maiŕe</u> ‘miežis’ (GrG 14), <u>kraiŕe</u> ‘sienas’ (GrG 64), <u>Salme</u> ‘šiaudai’ (GrG 65), <u>gnabŕem</u> ‘kanapės sėkla’ (GrG 66), <u>Inncka</u> ‘laukas’ (GrG 68), <u>fkuna</u> ‘daržinė’ (GrG 69), <u>wiŕge</u> ‘aviža’ (GrA 92)
Žmogaus kūnas (EŽ 7)	<u>gaulko</u> ‘galva’ (GrG 20), <u>rancko</u> ‘ranka’ (GrG 21), <u>Noye</u> ‘koja’ (GrG 22)
Siuviniai (EŽ 20)	<u>Wifna</u> ‘švarkas’ (GrG 23), <u>Norte</u> ‘marškiniai’ (GrG 24), <u>kelmo</u> ‘kepurė’ (GrG 40)
Namai (EŽ 9)	<u>fauŕon–Malko</u> ‘sausas’–‘malkos’ (GrG 17–18), <u>lickte</u> ‘žvakė’ (GrG 25), <u>botte</u> ‘namas’ (GrG 26), <u>ŕaika</u> ‘maišas’ (GrG 27)
Bažnyčia	<u>gerbeis</u> ‘išpažink’ (GrG 28), <u>greki</u> ‘nuodėmė’ (GrG 29), <u>kirko</u> ‘bažnyčia’ (GrG 30), <u>Paŕŕenick</u> ‘pasninkas’ (GrG 31), <u>kekits</u> ‘žirnis’ (GrG 32), <u>mynkus</u> ‘vienuolis’ (GrG 63), <u>lapinna</u> ‘liepė’ (GrG 84)
Paukščiai (EŽ 18)	<u>gerte</u> ‘gaidys’ (GrG 41), <u>Pipelko</u> ‘paukštis’ (GrG 93)
Ratai ir rogės (EŽ 11)	<u>Abbas</u> ‘vežimas’ (GrG 42)
Šeima, tarnai (EŽ 8)	<u>Rickies</u> ‘ponas’ (GrG 9), <u>Gema</u> ‘moteris’ (GrG 50), <u>Supana</u> ‘ponia’ (GrG 51), <u>Merga</u> ‘merga’ (GrG 52), <u>maltnicka</u> ‘vaikas’ (GrG 53), <u>Docki</u> ‘duktė’ (GrG 54), <u>muthi</u> ‘motina’ (GrG 55), <u>thaus</u> ‘tėvas’ (GrG 56), <u>Woikello</u> ‘bernas’ (GrG 79), <u>fchoŕtro</u> ‘sesuo’ (GrA 93), <u>merguß</u> ‘mergužė’ (GrA 96)
Laikas (EŽ 2)	<u>metthe</u> ‘metai’ (GrG 57), <u>nackt</u> ‘naktis’ (GrG 58), <u>Deigen</u> ‘diena’ (GrG 85)
Žuvis (EŽ 24)	<u>lyda</u> ‘lydis’ (GrG 70)
Kalvė ir metaliniai įrankiai (EŽ 22)	<u>keilo</u> ‘peilis’ (GrG 62), <u>bila</u> ‘kirvis’ (GrG 71)

¹³ Galima priskirti prie „Maisto“.

Audiniai (EŽ 19)	<i>lino</i> ‘linai’ (GrG 72), <i>Caneips</i> ‘kanapė’ (GrG 74), <i>augle</i> ‘adata’ (GrG 75), <i>schuto</i> ‘siūlas’ (GrG 76)
Batsiuvystė (EŽ 21)	<i>korpe</i> ‘kurpė’ (GrG 81)

Ne visai aišku, kuriam teminiam skyriui galėtų priklausyti verb. *Moicte* ‘miegoti’ (GrG 34) ir subst. *moġla* ‘klėjai’ (GrG 73)¹⁴, tačiau visa likusi žodynėlio dalis puikiausiai atitinka hanziečių sudarytus pasikalbėjimus (*sic*).

Priminkime, kad „Rusiškose knygose“ pasikalbėjimai glaudžiai susiję su žodynais. T. Schroue‘ės nuoraše jie eina prieš žodyną ir tęsiasi žodynui pasibaigus; kituose nuorašuose pasikalbėjimai ir gramatikos dalykai į žodyną tiesiog integruojami. Pasikalbėjimai, kuriuose keliamos įvairios prekybinės temos, ilgainiui paveikė žodynų sandarą, t. y. nulėmė naujesnių teminių skyrių atsiradimą. Pavyzdžiui, XVI a. vidurio nuoraše *Ein Rusch Boeck...* tarp teminių laukų *Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap* ir *Van Allerlei Namen Der münschen* įsiterpė skyrius *Women sück schal vnder Eünander Erbeiden*. Į žodyną įtrauktas skyrius gerai parodo pasikalbėjimų funkciją. Iš jų pradedantys pirkliai mokėsi palabinti savo kitakalbius prekybos partnerius, užmegzti pokalbį, bet ne tik. Pagrindinis dėmesys, savaime suprantama, buvo skiriamas įvairiausioms deryboms, prekių pasiūlymui potencialiems pirkėjams ir, žinoma, probleminių, dažnai konfliktinių, situacijų sprendimui! Taigi iš šių pasikalbėjimų jaunieji pirkliai apsiginkluodavo ne tik mandagumo frazėmis, bet ir *labai* stipriais keksmažodžiais ir nešvankybėmis (pavyzdžiui, Fenne, 490 p.).

Mūsų atveju su kalbos etiketu ir komplikuoto bendravimo aspektais yra susiję žodžiai ir pastovieji žodžių junginiai (pateikti teksto pabaigoje): *Hure* – *Manga* ‘kekšė’ (GrG 88), *Ein gut man* – *Dirfos gintos* ‘šaunus žmogus’ (GrG 97), *Ein huren kindt* – *Mangos Sones* ‘kekšės sūnus’ (GrG 98), *Ein schalck* – *Maiters* ‘šelmis’ (GrG 99), *Gehe furt* – *Sanday* ‘sudie’ (GrG 96), *hut dich* [Gott]¹⁵ – *ſaydit* [*thi Dewes*]¹⁶ ‘(te)teisia [tave dievas]’ (GrA 86).

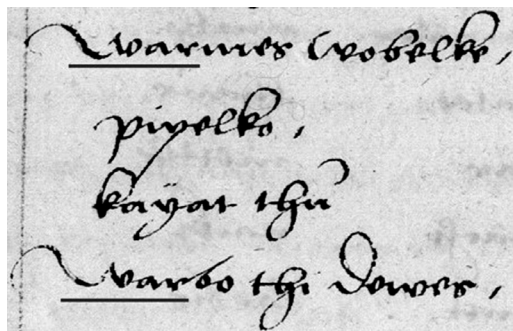
Specialaus paaiškinimo reikalauja paslaptinga lytis *ſaydit*, kurios, pasak Vytauto Mažiulio, „pr. pavidalo beveik neįmanoma rekonstruoti“. Spėdamas tyrėjas ją bandė sieti su pr. **sargīs-tin* ‘sergėk tave’ (PEŽ IV 38). Turint omenyje tikėtiną artimai gimingų „Rusiškų knygų“ poveikį, miglotą žodį galima interpretuoti kaip banalią svetimybę (apie kitas šio šaltinio svetimybes, taip pat ir tipologiškai identiškas: *ieft* = *есть* ‘yra’, *Dam* = *дамъ* ‘duosiu’, žr. toliau): *ſaydit* < netiksliai transliteruotas verb. 2 a., sg. praes. *соудитъ* ‘(te)teisia’ (digrafas *oy*

¹⁴ Galbūt prie prekių.

¹⁵ GrG nuoraše: *Behut dich Got* (GrG 95).

¹⁶ GrA nuoraše tik: *ſaydit* (GrA 86). Laužtiniuose skliautuose tęsinys nurodytas pagal GrG: *thi Dewes* (GrG 95).

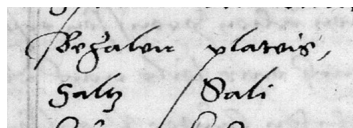
perteiktas kaip <ay>). Plačiai paplitęs junginys (*da*) *судит тебя бог* '(tegu) teisia tave dievas' puikiai tinka prekybos situacijai. Junginių, kur dievas suvokiamas kaip žmogaus teisėjas (*oszdunik*), į kurių apeliuojama ieškant teisingumo, yra gausu „Rusiškų knygų“ nuorašuose. Vietoje lyties *saydit* (GrA 86) GrG nuoraše randame formą *Warbo* (GrG 95), kuri tikriausiai bus diplografijos pasekmė: dviem eilutėmis anksčiau yra pateiktas žodžių junginys *Warmes Wobelke*. Dėl inertiško pakartojimo išvėlusį klaidą nulėmė tų pačių pradinių raidžių *War* perteikimą, tačiau baigmenį *-bo* galima laikyti originalo forma. Į tai atsižvelgus, bū-

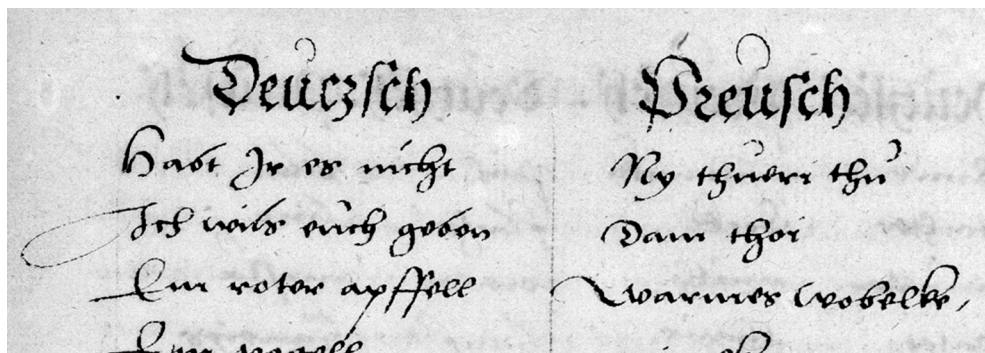
tų galima atsargiai rekonstruoti GrG protografe buvusį žodžių junginį **saydit boh* (/ *boch* / *bog*) (= соудитъ богъ). Sunku spręsti, ar veiksmožodis turėjo protografe prūsišką atitikmenį. Galbūt informantas nemokėjo šio žodžio tinkamai išversti ir dėl to buvo paliktas slaviškas variantas, galbūt žodis liko neišverstas dėl neapdairumo.

Prie prekybos sferos priskirtinas daiktavardis *kalte* 'markė' (GrG 80) ir „frazės“:

Bezalen Saltz – plateys Sali 'mokėk druska'
(GrG 38–39);

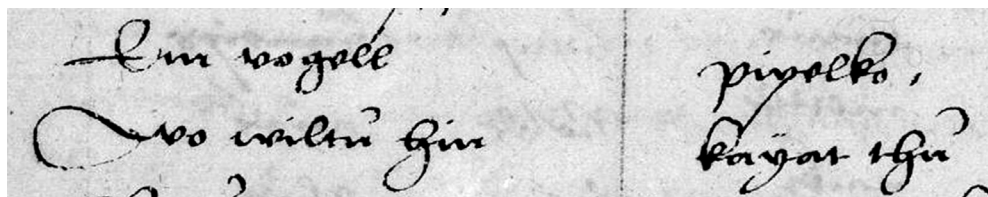

Habt Jr es nicht – Ny thueri thu 'neturi tu'
(GrG 89) <==> *Ich wils euch geben Ein roter apffel – Dam¹⁷ thoi Warmes Wobelke*
'duosiu tau raudonas obuoliukas (lo. *galla*)' (GrG 90–92);

¹⁷ Į prūsų kalbą tikriausiai neišverstas verb. 1 a., sg. fut. ДАМЪ 'duosiu'.

*Ein vogell Wo Woltu hin – Pipelko*¹⁸ *kayat thu* ‘paukščio nori tu’ (GrG 93–94);

Wiltu nicht [habit] – *Ny koyto* [wifge] ‘nenori tu aviža’ (GrG 100, GrA 91–92).

Tai, kad žodžiai liko nesuderinti, neturi jaudinti, kaip užrašymo metu tai nejaudino ir paties žodžių sąrašėlio sudarytojo. Pradedantis Hanzos *sprakelerere* panašius raštelius kūrė dėl savo resp. dėl banalaus susišnekėjimo poreikių. Į gramatinę taisyklingumą ir kalbos kultūrą tada nebuvo kreipiama jokie dėmesio. Kalbinės informacijos rinkimas vyko primityviai: jaunas vokietukas (iš dalies orientuodamasis į gimtosios kalbos linksniavimą) teiravosi, kaip prūsiškai skambės tarinys ir šis ar kitas kintantis papildinys (nom. pavidalo). Informantas, prūsas arba „patyręs“ vokietis, tuos pageidaujamus gabalus (t. y. sintagminių santykių komponentus) mechaniškai ir iš eilės vertė: ‘paukštis’ – ‘tu nori’, ‘mokėk’ – ‘druska’, ‘nenori tu’ – ‘aviža’ ir pan. Suskaidytų sakinių dalys ant brangaus pergamento buvo užrašomos tankiai viena eilute, o „popieriniai“, t. y. vėlesniais, laikais atsirado elegantiškų stulpelių, kuriuose medžiaga buvo tvarkingai *vertikaliai* išdėstyta.

Gramatiškai neužbaigtų sakinių identifikavimas bei jų vertikalusis skaitymas turi remtis formaliuoju kriterijumi: turime ieškoti skirtingų nuosakų asmenuotų veiksmožodžių, kurie pateikti šalia daiktavardžių. Tai yra visos šios pozicijos: GrG 28–29, GrG 38–39, GrG 82–83, GrG 86–87, GrG 89–92, GrG 93–94, GrG 100 (GrA91)–GrA 92, GrA 94–95, GrA 97–98 ir GrA 99–100. Matome, kad daugiausia tokių porų pasitaiko leksikografinio kūrinių pabaigos pozicijoje (GrG 82–100, GrA 76–98; atskirą veiksmožodžių lizdą, teminį¹⁹, sudaro: *Moicte*, *Pogeis*, *wolgeit*, *wimbmis* GrG 34–37), kurią kaip tik ir atitinka pasikalbėjimai.

Ne mažiau svarbūs glaudūs semantikos saitai, nes sakiniai kalba apie reikšmingas tų laikų aktualijas. Bent trumpai verta priminti, kad druska buvo pagrindinė

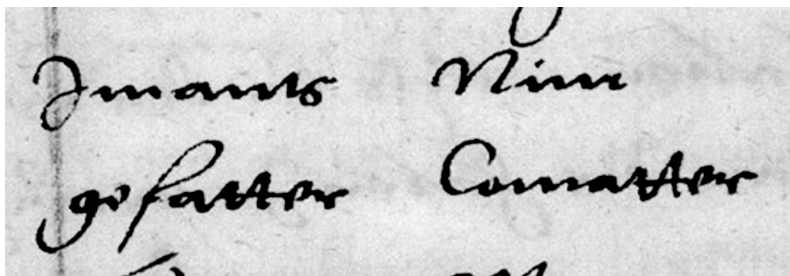
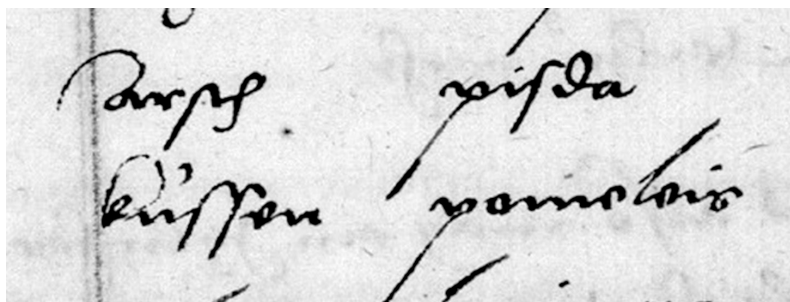
¹⁸ Atsižvelgus į įmanomą veiksmožodžio valdymą (plg. lie. *norėti ko?*), galima interpretuoti kaip sg. gen. formą **pipelkā* ‘paukštės’.

¹⁹ Kalbos dalių „tematizavimas“ nėra išimtinis. Hanzos rusų–vokiečių kalbų žodynų sudėtyje aptinkame skyrių, kuriuos sudaro antroponimai, būdvardžiai, prieveiksmai.

Hanzos eksporto prekė, ir tai lemia imperat. 2 a. sg. pr. *plateys* ‘mokėk’ vartojimą. Iš Baltijos regiono buvo gabenama oda, o jai rauginti reikėjo daug džiovintų „sukirmijusių [raudonos spalvos ąžuolo] obuoliukų“ (vo. *galöpfel* = *roter apffel*, plg. vid. vo. aukšt. *röt* ‘falsch, listig’; taisyklingesnis bus GrA žodžių junginys *warmun wabelcke*, kuriame atpažįstamas pažyminiu einantis subst. pl. gen. *warmun* ‘kirmėlių, vabzdžių’ (< subst. pr. **varmas* ‘kirmėlė; vabzdys’); plg. PEŽ IV 263). Ši daug tanino turinti prekė (*galai* arba *cecidijos*, lo. *galla*), sprendžiant pagal žodynėlį, taip pat figūravo tuometinių pirklių pasiūloje: ‘tu neturi? – duosiu tau galus’. „Rusiškose knygosė“ ją atitinka: *скатны шрехи* – *gallen* (Fenne 123.14). Kitaip suvokti *warmun wabelcke* netiktų, nes kas XIII a. pardavinėtų ar pirkėtų tokią „prekę“ kaip paprastą obuolį. Vienas sakinyus atskleidžia tuometinių pirklių dievobaimingumą arba (ir) misionierišką vaidmenį. Jis yra pateiktas skyriaus „Bažnyčia“ pradžioje: *Beichten Sunde* – *gerbeis greki* ‘kalbėk (išpažink) nuodėmės’ (GrG 28–29). Lyties *greki* vietoje lauktume nom. pl. masc. **grekoi* (PEŽ I 408). Galūnės užrašymas gali atspindėti rusų kalbos įtaką (acc. pl. galūnę).

Iš neįprastos komunikacinės perspektyvos prūsus nušviečia aštrūs keikimai ir vulgarizmai:

der arfch leck – *peifda pomeleis* ‘pasturgalis palaižyk man’ (GrA 76–77), *Arfch kuffen* – *piſda pomeleis* ‘t. p.’ (GrG 82–83) (plg.: vo. *küssen Sie meinen Arsch*; lie. *į subinę pabučiuok, subinę laižyti*; če. *polib mi prdel, vyliž si prdel* ir t. t.);

GrG 86–87

nim gefatter – *ymays comatter* ‘imk kūma’ (GrA 80–81) (plg.: *пойметь куметру; еть твою мать*);

er ift ein dreck – ieft gofen '(tai yra) šūdas' (GrA 99–100) (plg.: vo. *das ist scheiße*).

Nurodyti pavyzdžiai įdomūs kalbinės interferencijos ir keiksmų niveliacijos požiūriu. Prūsų kalbos duomenų besiteiraujantis („renkantis“) asmuo, matyt, orientavosi į keiksmus, su kuriais jau buvo susidūręs derėdamasis su kitų tautų atstovais. Ko gero, tai buvo tie patys naugardiečiai. Galima kelti hipotezę, kad kai kurios turimų rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimų frazės buvo taikomos prie prūsų kalbos, nes pirklys vokietis tarp rytų slavų ir prūsų kalbų ir kalbinio elgesio įžvelgė didesnę panašumą.

Plačiai paplitęs slaviškas emotyvas **(to / on) jest govno* buvo savaip „perguldytas“ į prūsų kalbą, tačiau dėl neapdairumo pasiliko originalo, bet lotynų raidėmis užrašytas veiksmožodis – ru. *ieft = есть* 'yra'²⁰ (plg. *Jaydit = соудитъ*; *Dam = дамъ* (žr. 17 išnašą); taip pat lytį *aucm* (le. *bošiaiñ*, = ru. *aucm*) 'gandras' vadinamajame jotvingių žodynėlyje – Zinkevičius 1985: 67). Toks darbo metodas nulėmė prūsiškų „atitikmenų“ dirbtinumą, kai, pavyzdžiui, posakį *ymays comatter* 'imk kūma' galima suprasti vien rusų kalbos obsceninės leksikos sudėtyje (žodžių junginys *пойметъ куму* pirmą kartą paliudytas Naugardo Rusios paminkle – vadinamajame Pirmajame Naugardo metraštyje: „Иже пойметъ куме себѣ женѣ, по закону людскому носа обѣма урѣзати и разлучити я“ („Kas turi lytinį santykį su kūma, pagal žmonių įstatymą abiems nupjauti nosis ir atskirti juos“) (НПЛ 499)).

Prekybos santykių šviesoje puikiai suvokiama frazė: *flo ein richter*²¹ – *kyrteis tickers* 'mušk tikras' (GrA 94–95). Čia bus standartinė susitarimų sutvirtinimo formuluoatė, kuri suderintu pavidalu atrodytų kaip **kyrteis tickran* 'kirsk tikrą', kur acc. sg. fem. *tickran* reiškia 'dešinę (ranką)' (plg. dat. sg. fem. *tickray* 'dešinei (rankai)' I 9₂ – PEŽ IV 192–193; taip pat: ru. *правуца* 'dešinioji ranka', lie. *tiesė* 't. p.' ir t. t.). Liepimas **kyrteis tickran* 'mušk dešiniąją ranką [susitariant]' atitiktų: lie. *(su)kirsti rankas, duoti dešinę*; ru. *пубоумие*; če. *placnout si (rukama)* = *ruku na to, pravicu dáti* ir t. t. Ar verta minėti, kad pirkimo-pardavimo situacijai būdingas rankų padavimas bei sudaužimas – sulygus, susitarus dėl transakcijos – nuolat figūruoja rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimuose, kur

²⁰ Kita vertus, formą *ieft* (GrA 98) potencialiai imanoma skaityti ir kaip inf. *ecmь* 'valgyti'. Tuomet lytis *gofen* būtų imanoma interpretuoti kaip sg. acc. pr. *gosen* 'mėšlą' (nom. sg. fem. pr. **gāzē* 'mėšlas'). Koprofagija turėjo semantinį ryšį (plg. sapnynų aiškinimus) su staigiu pajamų gavimu, prekybos sėkme, pinigais, praturtėjimu.

²¹ Dėl lyties *richter* žr. T. Fenne'ės sakinių porą: *Kottoreu dorogo mnie præmo iechatt na praua al leua : Welchen wech sall ich recht reisen op de rechter oder lucher handtt* (217 p.).

mums rūpima paralelė vartojama kaip obligatorinis *terminus technicus*? Kaip vieną iš daugelio pavyzdžių nurodysime T. Fenne'ės užfiksuotą frazę:

Bei: vđari sim porukam, da dai bog vam obemæ na prikub.

Slæ mýt ehme in de handt, vnd godt geue beýde thor winst. (Fenne 394)

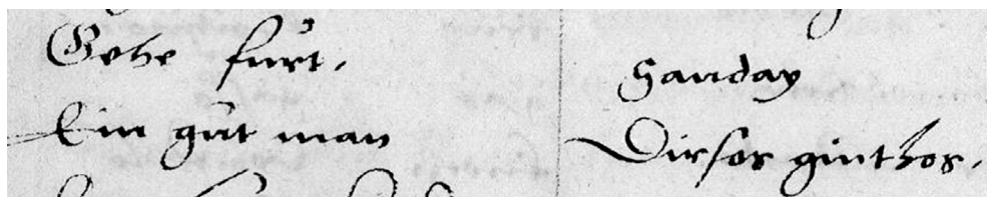
Dėl neaiškios komunikacinės situacijos lieka ginčytina frazės *zum irften kom her – pirmas eykete* 'pirmas eik ten' (GrA 97–98) reikšmė. Nuo R. Trautmanno laikų lytis *eykete* skaitoma kaip lie. *eiki tẽ* 'eik ten' (Trautmann 1910: 326; PEŽ I 246). Kitos kalbos įtaka buvo anksčiau iliustruota keiksmų pagrindu, ir ji nestebina. Turgaus erdvėje, kur Hanzos pirkliai atlikdavo savo „kalbos praktiką“, susidurdavo įvairios tautos, dėl to kaimyninės lenkų ir lietuvių kalbos čia tikrai skambėjo. Kaip nurodyti žodžiai galėjo / turėjo funkcionuoti, sunku pasakyti. Galbūt tokiu būdu buvo atkertama į lietuvių palinkėjimą *eik velniop*. Tokiu atveju skaitvardis *pirmas* būtų greičiausiai lietuvių kalbos leksinis vienetas, kuris dar labiau išplėstų svetimybį gretas.

Taigi, kūrinių, kurio nuorašai XVI a. pateko į S. Grūnavo *Preussische Chronik*, galima teisingai suvokti hanziškosios utilitarinės leksikografijos kontekste. Daliai, kuri atitinka „Rusiškų knygų“ pasikalbėjimus, atstovauja vienuolika sakiniių sudarymo schemų. Tai yra tie atvejai, kai šalia gramatinio centro (veiksmažodžio) pateikiami ne visada suderinti papildiniai:

1. *gerbeis greki* : **gerbais grėkans* 'išpažink nuodėmes' (GrG 28–29);
2. *plateys Sali* : **plāteis sālīs* 'mokėk druską' (GrG 38–39);
3. *peifda pomeleis* : **peizdan pa-mi-leis* 'subinę palaižyk man' (GrA 76–77);
4. *ymays comatter* : **imais kumater* (r. sl. *kъmotrъ*) 'pisk kūmą' (GrA 80–81);
5. *Ny thuери thu – Dam thoi warmun wabelcke* : **ni turi tu – dam* (< *damъ*) *toi varmun vābelkans* 'tu neturi ? – duosiu tau kirmėlių obuoliukus' (GrG 89–90, GrA 83);
6. *Pipelko kayat thu* : **pipelkā k(v)ait-tu* 'paukštės nori tu' (GrG 93–94);
7. *faydit [thi Dewes]* : **sudit* (< *coyđumъ*) [*ti(n) deivas*] '[dievas tave] (te)teisia' (GrG 95, GrA 86);
8. *Ny koyto [wifge]* : **Ni k(v)ai-tu vizgis* 'nenori tu avižos' (GrG 100, GrA 91–92);
9. *kyrteis tickers* : **kirtais tikran* '(su)kirsk dešinę (ranką)' (GrA 94–95);
10. *pirmas eykete* : lie. **pirmas eiki ten* (GrA 97–98);
11. *ieft gofen* : **jest* (< *ecmъ*) *gozes* '(tai) yra šūdas' (GrA 99–100).

Čia taip pat priskirtini leksikos ištekliai, kurie palengvindavo komunikaciją su šauniaisiais prekybos partneriais ir įvairiais prūsų sukčiais: *Dirfos gintos*

‘šaurus žmogus’ (GrG 97), *Mangos Sones* ‘kekšės sūnus’ (GrG 98), *Maiters* ‘šelmis’ (GrG 99). Pažymėtina, kad šie potencialieji kreipiniai yra pateikiami kartu su: *saydit* [*thi Dewes*] ‘(te)teisia [dievas tave]’ (GrG 95, GrA 86) ir *Sanday* ‘sudie’ (GrG 96). Taigi potencialių sintagminių santykių atžvilgiu įmanoma rekonstruoti dar šias poras: *Sanday Dirfos gintos* ‘sudie, šaurus žmogau’ (GrG 96–97); *saydit* [*thi Dewes*] *Mangos Sones* / *Maiters* ‘(te)teisia [dievas tave], kekšės sūnau / šelmi’ (GrG 95, GrA 86, GrG 98–99).

2.3. Dauguma nurodytų pavyzdžių yra emotyvai ir su prekyba šiaip ar taip sietini posakiai, kurių nemaža dalis turi tikslių atitikmenų „Rusiškų knygu“ nuorašuose. Saraše yra identifikuojamos gramatinės, semantinės, leksinės bei ideomatinės svetimybės, ir tai normalu, turint omenyje galimą rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimų įtaką ir hanziškų leksikografijos paminklų savybes. Žodynėlio ir pasikalbėjimų turinį lėmė daugiakalbė turgaus erdvė, kur vyko primitivi mainų prekyba²². Aptarta GrG ir GrA veiksmažodžių ir vardažodžių sekvenacija, kuri tekstui suteikia nepakartojamą turgavietės šnekos koloritą, negali būti atsitiktinė. Tuo galima lengvai įsitikinti. Daiktavardžius užtenka pastumti viena pozicija į viršų arba žemyn. Tuomet nurodyta semantinių ryšių sancaupa akimirksniu dingsta. Po tokio eksperimento gausime semantiškai nesuderintų ir iš principo nesuderinamų leksemų rinkinį: ‘išpažink’ – ‘druska’, ‘mokėk’ – ‘pasturgalis’, ‘palaižyk man’ – ‘kūma’ ir t. t.

Taigi galima daryti išvadą, kad aptariamas leksikografinis šaltinis yra daug senesnis negu „Prūsijos kronika“, į kurią gerokai vėliau jis buvo mechaniškai įtrauktas. Jis gali būti Elbingo žodyno protografo amžininkas, nes tokio pobūdžio darbas turėjo būti atliktas tuomet, kai mainų prekyba dar vyko prūsų kalbos pagrindu resp. buvo pirklių luomo atstovų (jauno amžiaus vokiečių *sprakelerere*), suinteresuotų bent paviršutiniškai susiorientuoti vietinės rinkos kalboje. Keliuose nuorašuose išlikęs šaltinis XVI a. buvo suvoktas kaip „grynosios“ prūsų kalbos pavyzdys. Anų laikų liekana patraukė S. Grūnavo dėmesį,

²² Natūrinių mainų pobūdis nulėmė semantinių porų taikymą: ‘(ne)nori’ / ‘(ne)turi’ – ‘duosiu’. Žodyne yra paliudyti ir piniginės prekybos elementai: *plateys* ‘mokėk’, *kalte* ‘markė’. Pažymėtina, kad žodynėlis atskleidžia vienpusišką prekybą – pardavimą (be prekių įsigijimo). Neturėdamas atitinkamų kompetencijų jaunas pirklys atlieka platintojo funkciją: parduoda, siūlo, ieško pirkėjo.

tačiau vargu ar jis suprato kronikoje perteikto leksikografinio šaltinio paskirtį, jo sudarymo priežastį bei aplinkybes. Niekuo nepagrįstą hipotezę, jog „Prūsijos kronikos“ autorius pritaikė tam tikrą vokiečių–lotynų kalbų pasikalbėjimų vadovėlį (Rosenkranz 1957), galima tvirtai atmesti. Taigi, su S. Grūnavo asmenybe leksikografinio šaltinio sudarymas neturi nieko bendra, dėl to ir vadinti jį Grūnavo vardu netinka. Mūsų manymu, jam tiktų „Prūsijos knygutės“ sąvoka, kuri be deminutyvo taikytina ir pačiam Elbingo žodynui.

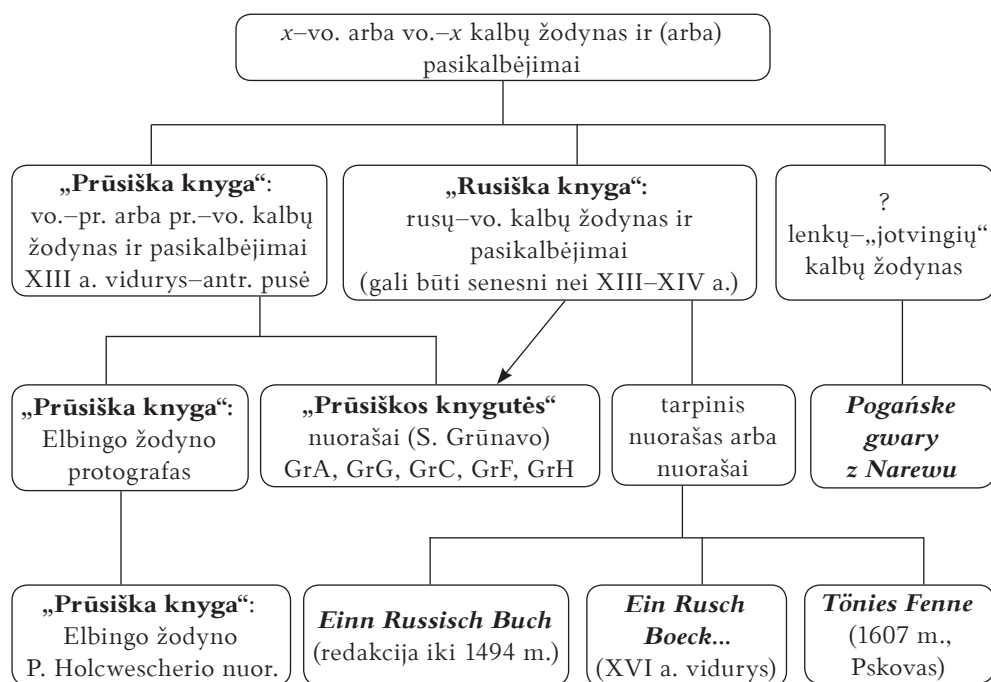
3. Siūlomi pavadinimai – „Prūsijos (Elbingo) knyga“ ir „Prūsijos knygutė“ – grindžiami analogija su giminiškomis „Rusiškomis knygomis“, kuriose pasikalbėjimai pateikiami kartu su žodynu. Tai mus grąžina prie anksčiau palistos problemos: koks yra galimas Elbingo žodyno ir „Rusiškų knygų“ resp. jų pirmtakų santykis? Aptartas Hanzos leksikografinės tradicijos kontekstas leidžia manyti, jog Elbingo žodynas, t. y. XV a. nuorašas, ko gero, tik iš dalies atspindi XIII a. vidurio–antrosios pusės originalą. Kažkuriuo laiku šaltinis galėjo būti esmingai sutrumpintas, iš nurašomo teksto pašalinant svarbią „Prūsų knygų“ sudedamąją dalį – pasikalbėjimus. XV a. sąlygomis tai galima suprasti, nes P. Holcwescherio laikais jie nebeteko aktualumo ir prasmės, kadangi prekyba jau seniai buvo perėjusi į vokiečių kalbą (taip pat smarkiai pakito prekybos pobūdis: nuo natūrinių mainų pereita prie pinigų). Prūsų kalbos mokymosi požiūriu, t. y. iš XIII a. perspektyvos, šios praktinės dalies *labai* trūksta, nes žodynas ir pasikalbėjimai kadaise sudarydavo vieną visumą (sunku spręsti, kuri dalis buvo „pagrindinė“).

Artimai giminingų „Prūsų“ ir „Rusiškų knygų“ santykis, deja, taip ir lieka neišskus. Jų protografai, kaip jau buvo pastebėta, galėjo kilti iš trečio šaltinio, t. y. iš hipotetinio vokiečių–x kalbų žodyno (pavyzdžiui, galbūt vokiečių–anglų su pasikalbėjimais). Rytų slavų elementai, išvelgiami S. Grūnavo panaudojoje „Prūsijos knygutėje“, atskleidžia labai tikėtiną rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimų poveikį, tačiau jie neturi lemiamos įrodymo galios nustatant raidos kryptį tarp rusų ir prūsų leksikografijos. Būtina atsižvelgti į XIII–XIV a. glaudžius kontaktus tarp Naugardo, Elbingo ir kitų Hanzos miestų. Į Naugardo Rusią pirkliai važiavo per Elbingą, per tą patį Elbingą, gabendami krovinius, jie parvažiuodavo namo. Taigi per šį prekybos miestą važiavo ir čia pat prekiaavo tie patys žmonės. Kadangi verslo sumetimais visur buvo taikoma ta pati plačiai žinoma kalbos mokymosi praktika, nėra nieko nuostabaus, kad kas nors iš jų išversdamas ir pritaikydamas nurašė kokią trumpą rusų–vokiečių kalbų mokymosi priemonę (galbūt ne vertė, o tik laisvai perteikė). Pastarojo šaltinio poveikis galėjo būti antrinis, nes gali būti, kad pati rusų–vokiečių kalbų leksikografija išsirutuliojo iš XIII a. „Prūsijos knygos“. „Prūsijos knygą“ dabar reprezentuoja Elbingo žodynas, t. y. sutrumpintas (be pasikalbėjimų) „Prūsijos knygos“ variantas, kuris tipologiškai, atrodo, yra senesnis negu visi dabar žinomi „Rusiškų

knygų“ nuorašai. Tarpusavio santykių sąlygiškai ir tik apytikriai galima bandyti vaizduoti tokiu būdu, kaip parodyta 1 pav.

Elbingo žodyno ir „Prūsiškos knygutės“ aptarimas skatina keliais žodžiais paminėti vadinamąjį „Lenkų–jotvingių žodynėlį“, kuris savo sandara, turiniu bei apimtimi primena haniškosios leksikografijos tradiciją.

Lyginamasis žvilgsnis į seniausius baltų kalbų rankraštinius žodynus mus veda prie aiškaus supratimo, kad aptariamuoju laikotarpiu dvikalbių (regioninės reikšmės) leksikografinių darbų sudarymą, jų perrašymą, kompiliavimą ir papildymą lėmė grynai praktiniai tikslai. Žodynų sudarymas – sunkus darbas, kuris turėjo suteikti gerai apčiuopiamos praktinės naudos, nes malonumui arba dėl abstrakčių „pažintinių“ sumetimų tokių dalykų tuomet niekas nerašė. Reikia manyti, kad *Pogańske gwary z Narewu* funkcionavo panašiai kaip ir anksčiau aptarti žodynai. Greičiausiai dėl tų pačių komercinių priežasčių buvo panaudota ta pati seniai išbandyta kalbos mokymosi metodika. Skirtis turėjo sudarymo vieta ir tikslinis vartotojas – galbūt lenkų pirkliai. Tai paaiškina smarkų kalbų sumaišymą. „Jotvingių“ žodynėlio kalba mums primena specifinį prekybos sumetimais atsiradusį ir prekiautojų tarpe vartojamą pidžiną, kuris potencialiai

1 PAV.

galėjo susiformuoti arti Elbingo – Tčeve, Torunėje arba Bydgoščiuje. Pastaroji lokalizacija mums atrodo įtikimesnė, nes paaiškina stiprų jidiš kalbos poveikį.

Taigi, viduramžių baltų leksikografiją, kuriai atstovauja vokiečių–prūsų kalbų Elbingo žodynas, vadinamasis S. Grūnavo žodynėlis ir, tikriausiai, „Lenkų–jotvingių žodynas“, prasminga tyrinėti per Hanzos kalbos politikos prizmę bei hanziškosios leksikografinės produkcijos (dvikalbės ir utilitarinės) kontekste. Toks tyrimo rakursas atskleidžia artimai giminingų žodynų sandaros panašumą. Vokiečių–prūsų, prūsų–vokiečių ir rusų–vokiečių kalbų žodynų lyginamoji analizė rodo, jog „Rusiškų knygų“ XIII–XIV a. protografas (sukurtas vokiečių žemaičių kalba Naugardo faktoriijoje) savo apipavidalinimu, apimtimi ir sandara buvo panašus į XIII a. vidurio–antrosios pusės Elbingo žodyną. Šis šaltinis bus naudingas rekonstruojant rusų–vokiečių kalbų žodynų protografą. Lyginimą su XIV a. pabaigos lotynų–vokiečių žemaičių *Liber ordinis rerum* reikia laikyti pernelyg tolimu. Pagal analogiją su giminiškais „Rusiškais knygomis“, Elbingo žodyną (*Elbinger Vokabular*) ir vadinamąjį S. Grūnavo žodynėlį prasminga vadinti „Prūsiškąja (Elbingo) knyga“ ir „Prūsiškąja knygele“.

Priklausymą viduramžių haniškajai leksikografijai remia artimas teminių laukų suskirstymas, regioninis dvikalbiškumas, utilitarinis pobūdis, apimties suderinamumas, bet ne tik. Ne mažiau svarbi glaudi žodyno sąsaja su Elbingu (įgijusiu Liubeko teises 1246 m.) ir pati Elbingo kodekso sudėtis, kur pagrindinę vietą užima *Lübisches Recht für Elbing*.

Reliatyvioji Elbingo kodekso sudarymo eiga rekonstruojama šiais tarpsniais:

1. Maždaug 1237–1300 m. laikotarpyje dėl Hanzos *sprakelerere* poreikių buvo sudarytas vokiečių–prūsų arba prūsų–vokiečių kalbų žodynas, kuris galėjo turėti ir pasikalbėjimų dalį.

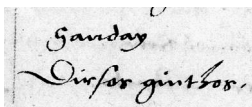
2. Nuo 1300 iki 1340 m. galėjo atsirasti pergamentinė rankraštinė knyga, kurią sudarė vienodo senumo: Elbingui suteiktos „Liubeko teisės“, „Lenkų teisynas“ ir žodynas.

3. „Pamedės teisynas“ buvo įtrauktas vėliau, po 1340 m. Tokios sudėties rinkinį XV a. viduryje nurašė P. Holcwescheris.

Kodekso sudarymo laipsniškumas rodo, kad tarp XIII a. vidurio–antrosios pusės originalo ir P. Holcwescherio nuorašo galėjo būti padarytos bent dvi tarpinės kopijos. Perrašant leksikografijos darbas kito. Kol žodynas funkcionavo pagal savo pirminę paskirtį (XIII a. antroji pusė), jis buvo tobulinamas ir pildomas („Rusiškų knygų“ atveju aktualizavimo procesas tęsėsi iki XVII a.), tačiau vėliau, prekybai persiorientavus į vokiečių kalbą, sustabarėjusio žodyno nuorašai buvo mechaniškai kopijuojami bei tikrų tikriausiai ir smarkiai redukuojami. Trumpinant „Prūsiškoji (Elbingo) knyga“ galėjo netekti pasikalbėjimų dalies. Pasikalbėjimų svarbą atskleidžia į „Prūsijos kroniką“ įtrauktas leksikografijos

darbas, kurio pabaigoje yra rekonstruojami (žodyno straipsnius skaitant vertikalčiai) sakiniai, svarbūs sėkmingam prekybos vykdymui.

Grįžtant prie straipsnio pradžioje iškelto klausimo (kodėl leksikografijos žanras yra ribojamas siauru geolingvistiniu arealu ir kas buvo pirmieji baltiškų žodynų kūrėjai?), reikia konstatuoti, kad prūsų bei „jotvingių“ paminklų atsiradimą lėmė ekonominiai santykiai ir motyvai. Lemiamos reikšmės turėjo turėti krašto įtraukimas į Hanzos įtakos zoną, konkrečiai Elbingo miesto įkūrimas ir jo stiprus poveikis viso regiono prekybai. Hanzos pirklių ekspansija į prūsų bei jotvingių apgyvendintas žemes su savimi atnešė hanziečių praktikuojamą – jau nuolių *sprakelerere* – vietinės kalbos mokymosi metodiką. Šis kalbos mokymosi mechanizmas nėra paliudytas LDK teritorijoje, t. y. ten, kur Hanza atsirado žymiai vėliau ir kur jos veiklai buvo daroma kliūčių. Dėl šios priežasties lietuvių leksikografijos pradžia datuojama žymiai vėlesniu laikotarpiu.

LITERATŪRA

Baar Antonius Hendrikus 1885: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. III. *Russian-Low German Glossary*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Benninghoven Friedrich 1990: *Unter Kreuz und Adler. Der Deutsche Orden im Mittelalter. Ausstellung des Geheimen Staatsarchivs Preußischer Kulturbesitz anlässlich des 800jährigen Bestehens des Deutschen Orden*. Berlin: Geheimes Staatsarchiv.

Bezenberger Adalbert 1874: Review of Nesselmann 1873. – *Göttingische gelehrte Anzeigen* 39, 1221–1250.

Bruchhäuser Hanns-Peter 1989: *Kaufmannsbildung im Mittelalter. Determinanten des Curriculums deutscher Kaufleute im Spiegel der Formalisierung von Qualifizierungsprozessen*. Köln; Wien: Böhlau.

Chelimskij Evgenij 1985: Fenno-Ugrica в ятвяжском словарики? – *Tarptautinė baltistų konferencija* 85, 234–235.

Dini Pietro Umberto 2013: A Note on the Tradition of the Old Prussian GrH. – *Res Balticae* 13, 51–59.

Dini Pietro Umberto 2014: *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Eugrimas.

Dworzaczkowa Jolanta 1958: Kronika pruska Szymona Grunauna jako źródło historyczne (Die Chronica Prussica des Simon Grunau als Geschichtsquelle). – *Studia Źródłoznawcze. Commentationes* 2, 119–146.

Euler Wolfram 1988: Das Altpreußische als Volkssprache im Kreise der indogermanischen und baltischen Sprachen. – *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 39.

Fałowski Adam 1992: „Einn Russisch Buch“ by Thomas Schroue. *The 16th-century Russian–German dictionary and phrase-book*. I. Introduction. Photocopies. Cracow.

Fałowski Adam 1994: „Ein Rusch Boeck...“. *Ein Russisch-Deutsches anonymes Wörter- und Gesprächsbuch aus dem XVI. Jahrhundert*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

Fałowski Adam 1996: „Ein Rusch Boeck...“. *Rosyjsko-niemiecki anonimowy słownik i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa*. Kraków: Universitas.

Fałowski Adam 1997: „Einn Russisch Buch“ Thomasa Schrouego. *Słownik i rozmówki rosyjsko-niemieckie z XVI wieku*. II. Transliteracja tekstu. Indeks wyrazów i form rosyjskich. Kraków: Grell.

Ferri Rolando 2018: A note on the Elbing Vocabulary in the context of the ancient and medieval lexicographical traditions. – *Incontri Baltistici in Pisa. Studi e saggi*. II, *Studia Baltica Pisana* 3, 123–131.

Gernentz Hans Joachim 1986: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. IV. *Mittelniederdeutsch-neuhochdeutsches Wörterbuch zum Russisch-niederdeutschen Gesprächsbuch*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Gernentz Hans Joachim, Korol Tamara, Rösler Irmtraud 1988: Das Gesprächsbuch des Tönnies Fenne in seinem sprach- und gesellschaftshistorischen Umfeld. – *Untersuchungen zum Russisch-niederdeutschen Gesprächsbuch des Tönnies Fenne, Pskov 1607. Ein Beitrag zur deutschen Sprachgeschichte*. Berlin: Akademie-Verlag.

Hammerich Louis Leonor, Jakobson Roman 1970: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. II. *Transliteration and Translation*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Hendriks Pepijn, Schaeken Jos 2008: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian, Pskov 1607*. An electronic text edition. Leiden: Opl. Slavistiek.

Hendriks Pepijn 2011: *Innovation in tradition. Tönnies Fenne's Russian-German phrasebook (Pskov, 1607)*. Leiden: Leiden University.

Hermann Eduard 1949: Eine unbeachtete Überlieferung des preussischen Vokabulars Simon Grunaus. – *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 6, 151–166.

- Jakobson Roman, Schooneveld Elizabeth 1961: Foreword, *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. I. *Facsimile Copy*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Kiparsky Valentin 1970: Das Schicksal eines altpreußischen Katechismus (II). – *Baltistica* 6(2), 219–226.
- Kregždys Rolandas 2012: *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*. I. *Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Lemeškin Ilja 2017: „Pirkit mane ir skaitykit“. Pirmieji spausdinti LDK akrostichai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 9–52.
- Marchand James 1970: Some remarks on the German side of the Elbing Vocabulary. – *Baltic Linguistics*, 109–117.
- Mažiulis Vytautas 1966–1981: *Prūsų kalbos paminklai* 1–2. Vilnius: Mintis.
- Neitmann Klaus 1996: Christliche Unterweisung von Deutschen und Preußen im Ordensland Preußen. – *Westpreußen-Jahrbuch* 46, 57–72.
- Orël Vladimir 1986: Marginalia to the Polish-‘Jatvingian’ Glossary. – *Indogermanische Forschungen* 91, 269–272.
- Päsler Ralf G. 2003: *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung (Aus Archiven, Bibliotheken und Museen Mittel- und Osteuropas 2)*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Köln.
- Peters Robert 1973: Mittelniederdeutsche Sprache. – *Niederdeutsch. Sprache und Literatur. Eine Einführung*. 1. *Sprache*. Wachholtz, Neumünster, 66–115.
- PEŽ I–IV – Mažiulis Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslas, 1988–1997.
- Rosenkranz Bernhard 1957: Zur Überlieferungsgeschichte des preussischen Vokabulars Simon Grunaus, *MNHHMΣ XAPIN. Gedenkschrift P. Kretschmer* II. Wiesbaden-Wien, Harrassowitz-Hollinek, 113–117.
- Rösler Irmtraut 1990: Fremdsprachliche Kommunikation vor 450 Jahren. Das russische Buch: ein russisch-deutscher Sprachführer von 1546. – *Skamandros. Germanistisches Jahrbuch der DDR und der Republik Polen*. Warschau.
- Sanders Willy 1982: *Sachsensprache, Hanesprache, Plattdeutsch. Sprachgeschichtliche Grundzüge des Niederdeutschen*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Schmid Wolfgang Paul 1986: Die ‘Germanismen’ im sog. Polnisch-Jatvingischen Glossar. – *Indogermanische Forschungen* 91, 273–286.

Schmitt Peter 1983: *'Liber ordinis rerum' (Esse-Essencia-Glossar) 1. Einleitung, Text. 2. Apparat, Wortregister.* Tübingen: M. Niemeyer Verlag.

Squires Catherine 2009: *Die Hanse in Novgorod Sprachkontakte des Mittelniederdeutschen mit dem Russischen Mit einer Vergleichsstudie über die Hanse in England.* Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

Stone Gerald 1990: Thomas Schrove's 'Russisch Buch': a Source for the Language of Muscovite Russia. *Tgoli chole Mēstró. Gedenkschrift für Reinhold Olesch*, 341–348.

Trautmann Reinhold 1910: *Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch.* Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

Volckmann Edwin 1869: *Das älteste geschriebene polnische Rechtsdenkmal.* Elbing.

Ziesemer Walther 1920: Zum deutschen Text des Elbinger Vocabulars. – *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 44, 138–146.

Zinkevičius Zigmās 1985: Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica* 21(1), 61–82; *Baltistica* 21(2), 184–194.

Алексеев Михаил Павлович 1951: «Книга русского языка» Т. Шrove 1546 г. и ее автор. – *Памяти академика Льва Владимировича Щербы. Сборник статей.* Ленинград: Изд-во Ленинградского гос. университета, 103–112.

Болек Анна 2003: Псковские разговорники-словари в работах краковских русистов. – *Псков в российской и европейской истории (к 1100-летию первого летописного упоминания)* 2. Москва: Московский государственный университет печати, 213–218.

Лихачев Николай I, III: *Палеографическое значение бумажных водяных знаков 1. Исследование и описание филигранных; 3. Альбом снимков.* Санкт-Петербург: В.С. Балашев и К⁰, 1899.

НПЛ – *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов.* Москва; Ленинград: АН СССР, 1950.

Орел Владимир, Хелимский Евгений 1987: Наблюдения над балтийским языком польско-‘ятвяжского’ словарика. – *Балто-славянские исследования 1985*, 121–134.

Рыбина Елена Александровна 2009: *Новгород и Ганза.* Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

Сквайрс Екатерина, Фердинанд Светлана 2002: *Ганза и Новгород: Языковые аспекты исторических контактов.* Москва: Индрик.

Old Baltic Lexicography in the Service of Hansa Merchants. Purpose of Manuscript Vocabularies and the Time of Compiling

SUMMARY

It is meaningful to study the medieval Baltic lexicography from the perspective of the Hanseatic linguistic policy and in the context of the Hanseatic lexicographic production (bilingual and utilitarian). Such a direction of research reveals the similarity of composition of closely related vocabularies. The comparative analysis of German-Prussian, Prussian-German and Russian-German vocabularies shows that the protograph of the “Russian books” of the 13th–14th centuries (created in Low German in the office of Novgorod) resembled the Elbing vocabulary of the second half of the 13th century by its layout, scope and composition. The latter source will be useful in reconstructing the protograph of Russian-German vocabularies. The comparison with the Latin-Low German *Liber ordinis rerum* dating to the late 14th century should be considered remote and abstract. By analogy with the akin “Russian books”, it is proposed to call Elbing vocabulary (*Elbinger Vokabular*) and the so called Grunau’s vocabulary the “Prussian (Elbing) Book” and the “Littl Prussian Book” respectively.

The attribution to the Hanseatic lexicography is supported by the similar division of thematic fields, regional bilingualism, utilitarian type, compact scope. But that is not all. The vocabulary’s close link with Elbing (granted Lübeck law in 1246) and the composition of the Elbing codex itself with *Lübisches Recht für Elbing* taking the central place are equally important.

The relative process of composition of the Elbing codex is reconstructed in the following stages:

1. Driven by the needs of the Hanseatic *sprakelerere*, the German-Prussian and the Prussian-German vocabulary, which could possibly also include a phrase-book, was compiled in around 1246–1300.

2. A parchment manuscript comprising Lübeck law granted to Elbing, Polish law and vocabulary of the same period could originate from 1300 to 1340.

3. Prussian law was added at a later date, after 1340. Peter Holwescher transcribed the collection of such composition in the middle of the 15th century.

The gradual formation of the codex shows that at least two intermediate copies could have been made between the original of the second half of the 13th century and the transcript of Peter Holwescher. The lexicographic work underwent certain changes in the course of transcribing. While the vocabulary functioned in line with its original purpose (2nd half of the 13th century), it used to be revised and supplemented (in case of “Russian

ILJA LEMEŠKIN

books”, the updating process still continued in the 17th century); however, later, after trade reoriented itself towards the German language, the transcripts of the outdated vocabulary were mechanically copied and most likely severely shortened. “Prussian (Elbing) Book” could have lost its phrase-book in the course of shortening. The importance of the phrase-book also reveals in the lexicographic work included in the Prussian Chronicle; it ends with the reconstructed sentences (on the basis of vertical reading of vocabulary entries) important for successful trade.

Įteikta 2018 m. birželio 7 d.

ILJA LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

ilja.lemeskin@ff.cuni.cz